УСТАНАК

ФОРМИРАЊЕ ЧАЧАНСКОГ НОП ОДРЕДА

После 23. јуна 1941. године водећи комунисти чачанског округа нашли су се у селима, где су вршили непосредне политичке припреме за почетак оружане борбе. Ову активност инспирисао је Окружни комитет КПЈ за Чачак, заједно са среским партијским руководствима.

Окружни комитет КПЈ издао је 2. јула веома значајан проглас „Радници, сељаци, грађани Чачка и околине", у коме су нападнути органи власти (који су се ставили у директну службу окупатора), али и органи немачке оружане силе. Прети се брзом победом Совјетске Русије. Проглас се завршавао паролама „Да живи наша борба за слободу", „Да живи Комунистичка партија Југославије!".[47] Овај документ још није пронађен, али је његова садржина позната по једном извештају окупаторских власти комесарској управи Милана Аћимовића. У њему се снажно изражава став Окружног комитета КПЈ за Чачак, али и расположење народа, за обрачун са окупатором и његовим помагачима. Проглас је у писмима преко поште достављен начелнику среза трнавског, председнику чачанске општине и другим носиоцима окупаторске власти.

Проглас је претходио историјској седници Политбироа ЦК КПЈ од 4. јула у Београду, под руководством генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита, на којој је одлучено да се од саботажа и диверзија пређе на оружани устанак. То је значило -— да партизански покрет добија у ширини, а партизански начин ратовања постаје основна форма за развијање устанка. Одлучено је да ударне групе и већи

Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...!

Већ преко три недеље бије се највећа и најкрвавија битка у историји света. С једне стране насрћу дивљи фашистички чопори Хитлера који као изгладњели пси крвавих, губица и исполажених језика чине очајне напоре да се дочепају оних огромних богатстава која су себи створили у зноју лица свога мирољубиви народи Совјетског Савеза. С друге стране бори се са до сада невиђеним јунаштвом и самопожртвовањем херојска Црвена Армија, дигао се читав совјетски народ на позив свога великог и генијалног вође, друга Стаљина да одбрани своју земљу, да уништи крваве фашистичке хијене које се усудише да нападну на мирољубиву шватућу земљу, на његов миран рад, на његову културу, на његово благостање.

Радници, сељаци и грађани Југославије!

Поставимо себи питање: да ли се народи Совјетског Савеза боре само за себе? Да ли се та њихова циновска борба против фашистичких освајача тиче само њих? Не, она се тиче и нас, она се тиче свих поробљених народа, она се тиче свих оних којима прети опасност поробљавања, она се тиче читавог културног света. Може ли данас и један културан човек здравога разума веровати у глупе лажи фашистичких крвопија и освајача како се они тобоже боре против бољшевизма, за добро европских народа. Не, у те нове лажи фашистичких главореза данас више нико не верује. Увек су ти бандити нашли неки лажни изговор кад год су напали или поробили неку земљу, али најглупља и најпрозирнија лаж јесте њихов изговор за напад на Совјетски Савез. Читав културни свет: сви народи поробљених земаља, народи Енглеске, Америке итд. са презрењем одбацују те најновије лажи Хитлерове фашистичке банде и шачице њених верних паса у поробљеним земљама. Сви ти народи симпатишу, диве се херојској борби Црвене Армије и спремни су да помажу праведну борбу Совјетског Савеза, јер су данас свјесни тога да је та борба совјетског народа уједно и њихова борба; они су свјесни тога да је то борба на живот и смрт против највећег непријатеља човечанске слободе, културе и напретка. У читавом свету данас је већ створен јединствени фронт свих демократских прогресивних снага у борби против мрака, насиља и ропства—против фашизма.

Проглас НК КПЈ од 12. дула 1941.

Момчило Радосављевић

Народни <херој Ратко Митровић

број комуниста „изађу на терен", образују народноослободилачке партизанске одреде који одмах треба да отпочну борбена дејства. У њима ће бити постављени политички комесари као представници Комунистичке партије Југославије и народа. Одлучено је, затим, да се у разне крајеве упуте чланови ЦК КПЈ, који су добили ванредна овлашћења у организовању устанка. Одлучено је, такође, да се покрене Билтен, орган Главног штаба НОПОЈ, и народима Југославије упути позив на устанак. Глобално је разрађен и план развитка партизанских операција у Србији и план стварања слободне територије у њеном западном делу.

У чачански крај стигао је Бранко Крсмановић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба НОП одреда Србије, студент и капетан шпанске републиканске армије, родом из Доње Мутнице код Параћина. Он је имао овлашћење да помогне у организовању устанка у овом делу Србије.

Првих дана јула одржана су најмање три састанка Окружног комитета КПЈ. На првом, у кући Будимира Лишанчића у Атеници, у присуству Рада Минића, Ратка Митровића, Момчила Вилимановића, Милана Бате Јанковића и још петнаестак партијских активиста одлучено је да буде формиран Чачански НОП одред, са по једном четом у сваком срезу: трнавском, љубићком, таковском и драгачевском. Други је трајао читаву ноћ између 4. и 5. јула на острву Западне Мораве недалеко од фудбалског игралишта. Одлука о формирању Одреда овде је добила прави израз, па је вођен и разговор о командном кадру. У Кулиновцима, у кући браће Десимира и Ратка Васиљевића, 6. јула одржан је нови састанак Окружног комитета КПЈ, коме је, уз више партијских активиста, присуствовао и Бранко Крсмановић. На основу четвртојулске одлуке Централног комитета

Комукистичке партије Југославије о оружаном устанку, именован је штаб Чачанског народноослободилачког партизанског одреда, који је добио име истакнутог револуционара и хуманисте др Драгише Мишовића.

За команданта је постављен Момчило Моле Радосављевић, правник и члан КПЈ из Чачка, (родом из Липнице), за заменика команданта Радован Јовановић радник и члан КПЈ из Прељине, за политичког комесара Ратко Митровић, студент и члан КПЈ из Чачка, за заменика политичког комесара Лазар Лаза Лазић, радник и члан КПЈ из Чачка, а за санитетског референта др Момчило Катанић, лекар из Чачка. Договорено је и ко ће да буду командири чета по срезовима, па је са њима командант Радосављевић одржао посебан састанак.[48]

Већ сутрадан дат је знак за почетак устанка. Партијске организације трнавског и драгачевског среза раније су добиле задатак да позову што више грађана на традиционални иародни сабор, који се на Ивањдан, 7. јула, одржава код манастира Стјеник на планини Јелици, изнад села Бањице. И заиста, на сабору се нашло много света. Окупљеном народу говорио је Бата Јанковић, инструктор Окружног комитета КПЈ, који је заносним гласом револуционара позивао на устанак. Затим је Милић Бугарчић, студент и члан КПЈ из Гуче, прочитао проглас о устанку. Ово се догодило оног истог дана када су борци Рађевске чете Ваљевског НОП одреда, под командом Живорада Жикице Јовановића Шпанца, ликвидирајући жандармеријску патролу у Белој Цркви, означили почетак устанка у Србији.

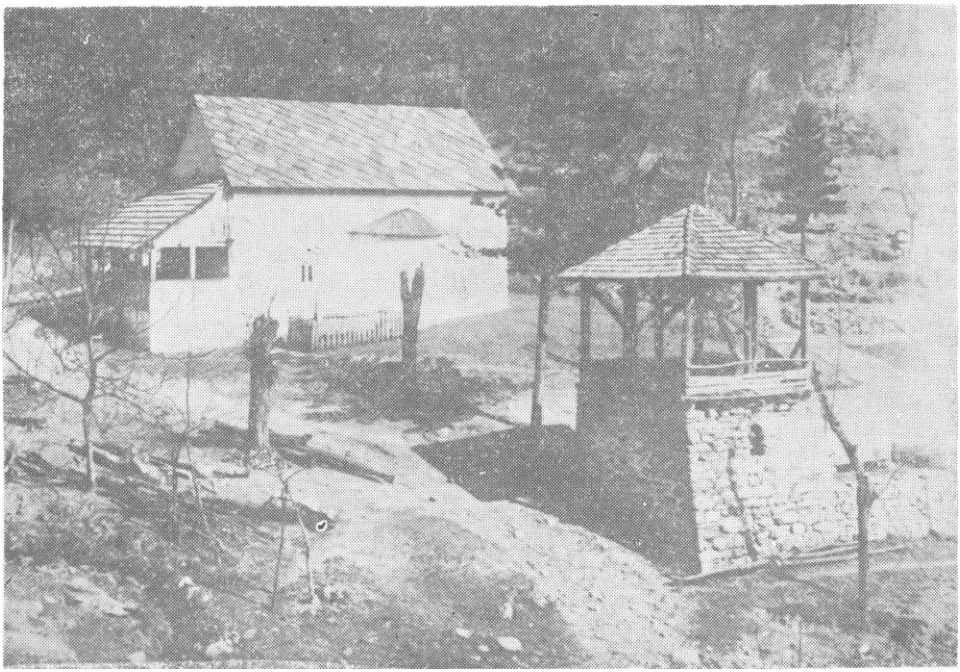

Манастир Стјеник

Наредних дана широм чачанског округа чланови Окружног комитета КПЈ и среских партијских руководстава организовали су састанке свих партијских ћелија и скојевских актива, на којима су објашњавани циљеви устанка и доношене одлуке који ће чланови поћи у партизанске чете. Политичка активност преношена је уједно и на остале грађане...

Убрзо, после свестраних припрема, образоване су прве чете Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић".

Код манастира Стјеник борци из трнавског среза окупили су се већ 10. јула. Овде су, два дана касније, формиране две партизанске чете — Прва и Друга трнавска. Командир Прве трнавске чете био је Милутин Стојић, земљорадник и члан КПЈ из Бањице, а политички комесар Радослав Раде Азањац, студент и члан КПЈ из Чачка. Андрија Перуничић, земљорадник и члан КПЈ из Слатине, изабран је за командира Друге трнавске партизанске чете — Слатинске, а за политичког комесара Милорад Маџаревић, радник и члан КПЈ из Слатине. Постројеним борцима говорили су Момчило Радосављевић, Раде Азањац и Милутин Стојић. Пошто је борце упознао са међународном ситуацијом, командант Радосављевић је нагласио да се устанак, под руководством Комунистичке партије Југославије, подиже у читавој земљи и да „не треба чекати да нас други ослободе". Посеброш је истакао да се народ не може ослонити на грађанске буржоаске партије, чије су истакнуте вође постале скутоноше фашистичког окупатора или су напустиле земљу. Заменик комесара Одреда Лаза Лазић одржао је састанак са комесарима и заменицима комесара чета да би их упознао са начином рада партијских организација у четама, али и указујући им на значај политичког рада међу свим борцима и у народу.

Истог дана Друга (Слатинска) чета отишла је у свој логор у Слатинској бањи, а Прва — код манастира у Трнави, где је организована војничка обука, уз идеолошко-политички рад.

У дневнику Милутина Стојића забележен је распоред рада Прве чете. Истоветно је, нема сумње, било и у другим четама Чачанског одреда у току јула устаничке 1941. године:

„Прз подне:

1. До 7 часова чета мора бити спремна,
2. пола часа телесно вежбање,
3. пола часа певање Интернационале и доручак,
4. од 8 до 9 часова пушчане радње,
5. одмор 1/4 часа,
6. читање 1 час,
7. одмор 1/4 часа,
8. пола часа учења песама,
9. одмор до 15 часова.

По подне:

1. Предавање пола часа,
2. одмор пола часа,
3. војна предавања о стражи итд. пола часа (теорија),
4. одмор пола часа,
5. настава за гађање 1 час.. ."[49]

Упоредо са оваквом, добро планираном и интензивном идејно--политичком, војно-стручном и културно-просветном активношћу у четама, групе бораца помагале су у сезонским пољопривредним радовима родитељима својих другова из Одреда и породицама ратних војних заробљеника.

Из Стјеника, група чланова штаба Чачанског одреда кренула је да посети остале партизанске чете.

У међувремену, на планини Рожањ у Милићевцима, окупили су се, на позив комуниста, 11. јула партизански борци из љубићког среза. Било их је око 50. Њима је командир — резервни коњички поручник Миленко Никшић, трговац и члан КПЈ из Љубића, говорио о устанку, формирању партизанских чета и одређивању руководстава. Пошто су преданили, они су уноћ кренули, предвођени комунистима, преко Брђана, Прислонице и Доње Трепче и у свитање стигли у једну шуму у Горњој Трепчи — према Буковику. Залогоровали су код Ивове баре. Овде су стигли и чланови пггаба Одреда. командант Радосављевић, заменик команданта Јовановић, заменик комесара Лазић и санитетски референт др Катанић, које је пратила група бораца: Ненад Стевчић Клакер, Живота Петронијевић, Душан Азањац, Слободан Ненадић, Мићун Бојовић, Драгољуб Стевовић — Ћајић и Исидор Стојић. По околним насељима прочуло се већ да су партизани код Ивове баре, па су почеле да пристижу нове групе бораца. Штаб Одреда извршио је смотру бораца, који су били подељени у четири десетине и имали командира (Миленко Никшић, трговац и члан КПЈ из Љубића) и политичког комесара (Милош Т. Јовашевић, земљорадник — књижевник и члан КПЈ из Прељине). Др

Први љубићки иартизани **на Рожњу 11. јула 1941.**

Катанић је прегледао борце и саветовао их како да чувају здравље и одржавају физичку кондицију.

Код Ивове баре у Горњој Трепчи настављена је обука бораца.

Одавде су, 15. јула, чланови штаба Чачанског одреда и читава партизанска група, која је нарастала пристизањем нових бораца, отишли у село Остру. Код куће Нестора Кривачића позадински партијски радници су припремили заједнички ручак за мештане и партизане. На челу софре налазила се српска тробојна застава. После ручка окупљеном народу Миленко Никшић је говорио о значају устанка и позвао способне мушкарце да ступе у партизанске редове.

И заиста, нови борци су пристизали. Овде је испробан и један митраљез који је скинут са спаљеног авиона на помоћном војном аеродрому у Прељини. После успешне пробе, борци су наставили покрет и стигли под саму плаиину Острицу, где су формиране три партизанске чете Чачанског одреда. Прву чету сачињавало је 30 до 50 бораца из Пријевора, Рожаца, Трбушана, Миоковаца, Горње Горевнице, Видове, Врнчана, Јанчића, ЈБубића и Вранића. За командира је одређен Константин Белошевић, пинтер и члан КПЈ из Трбушана, а за политичког комесара Милутин Тороман, земљорадник и члан КПЈ из Горње Горевнице.

У Другу љубићку чету ушло је 20 до 25 бораца из Милићеваца, Ракове, Соколића и Брђана. За командира је постављен Славко Крупеж, студент и члан КПЈ из Ракове, а за политичког комесара Мирослав Тешић, свршени матурант гимназије и члан КПЈ из Брђана.

Трећа чета имала је мање од 30 бораца из Прељине, Прислонице, Горње и Доње Трепче, Балуге, Вујетинаца, Мојсиња и Станчића. За командира је изабран Средоје Урошевић, учитељ и члан КПЈ из Доње Трепче, а за политичког комесара Сима Сарага, радник и члан КПЈ из Чачка.

Четврта љубићка партизанска чета образована је истог дана код куће Крсте Жујовића у Вујетинцима. У њу су сврстани борци из Доње Горевнице, Мрчајеваца, Бечња, Катрге и Бреснице. Командир је био Новак Лукић, земљорадник и члан КПЈ из Доње Горевнице, заменик командира Добросав Павић, радник из Катрге, а политички комесар Милутин Јовичић, чиновник и члан КПЈ из Бреснице.[50]

Овом партизанском групацијом командовао је Миленко Никшић.

Одмах по формирању, све четири љубићке чете упућене су на свој терен. Добиле су задатак да прикупљају нове борце, сакупљају оружје и муницију, политички делују у народу, врше саботаже и диверзије, пале општинске архиве. Борци без оружја имали су обавезу да обезбеђују храну и врше обавештајну службу, мотрећи на кретање непријатеља — окупаторске војске, издајника, саботера и шпијуна.

Из Вујетинаца, по формирању љубићких чета, чланови штаба Чачанског одреда, без Ратка Митровића, који се налазио у Драгачеву (обезбеђизао смештај и чување радио-станице ЦК КПЈ), отишли су у посету Таковској чети, а потом се упутили у Горњу Горевницу.

Прва и Друга љубићка чета су за то време стигле у Горњу Горевницу и уредиле логор.

Из Леушића, овде су, 18. јула, стигли чланови штаба Одреда. Намеравали су да посете Прву и Другу љубићку чету. Лаза Лазић је о томе сведочио:

> „Били смо расположени и певали смо борбене песме. Из једног двориштa излетела је једна жена и сва уплашена и унезверена саопштила: „Не знам ко сте, али видим да сте Срби. Бежите, ево Немаца ту доле у заседи.. ."[51]

Било је око 16 часова. Немци су овде стигли на пријаву двојице својих сарадника из Горње Горевнице — да се код Мандића чесме калазе партизани. Борци Прве и Друге љубићке чете прешли су у Миоковце; одмарали су се и чистили расклопљено оружје. Обавештени да су ту Немци, члановр1 штаба Одреда почели су да се повлаче према Миоковцима, уствари да избегну заседу. Међутим, примећени су. Немци су отворили ватру, која је алармирала и борце Прве и Друге љубићке партизанске чете. Немци су заробили др Момчила Катанића и рањеног борца Животу Петронијевића, док су остали чланови штаба Одреда успели да се извуку заједно са пратиоцима. Спасао се и рањени Драгољуб Стевовић —-Ћљић. За то време борци Прве и Друге љубићке чете склопили су оружје, па су, користећи и један митраљез, са једне косе усмерили ватру према немачким војницима. Изненађени, Немци су одустали од даљег гоњења чланова штаба Чачанског одреда и њихових пратилаца. Повукли су се и партизани. Немци су зашли у село, ручним бомбама запалили неколико кућа, убили једну жену са малим дететом, ухватили Сретена Благојевића, Живка Грујичића и његову мајку Софију, па их отерали са собом у Чачак и затворили.

Немци су одмах разгласили да су уништили „комунистички штаб".

Вест је брзо прострујала и кроз неке партизанске чете, па је Прва триавска повукла сзоје борце од трнавског манастира даље у шуме планине Јелице.

Ситуацију су настојали да искористе и жандарми. Командири жандармеријских станин;а из Чачка, Горњег Милановца и Прељине, заједно са начелником среза трнавског, одржали су 19. јула, у Прељини, конференцију „у циљу споразума и организације рада око Зшиштења партизанских банди".

Сутрадан, на фудбалском игралишту „Борца" крај Западне Мораве у Чачку, у 10 часова, под надзором СС немачких трупа, жандарми ђу стрељали 12 бораца и родољуба: др Момчила Катанића, санитетског референта Чачанског одреда, истакнутог комунисту и адвоката Алексапдра Ћурчића, земљорадника из Мрчајеваца Александра Гајовића, земљорадника из Катрге Бранка Радовића, професора и копунисту Давида Нафталија из Чачка, ученика учитељске школе и борца Чачанског одреда Животу Петронијевића из Бечња, столара Милоша Милошевића из Чачка, абаџију Ранисава Благојевића из Чачка, земљорадника Живка Грујичића из Горње Горевнице и његову мајку Софију, земљорадника Сретена Благојевића из Горње Горевнице и Обрада Арсенијевића из Ужица. Они су сахрањени у

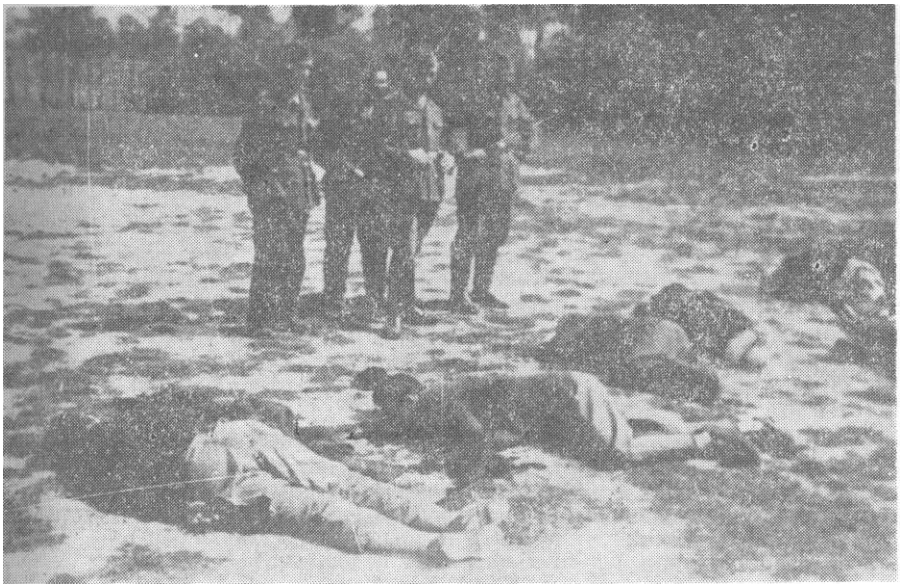

Стрељање ра игралишту »Борца" у Чачку 20. јула 1941.

унапред припремљену гробницу на Чачанском гробљу. „Са уздигнутом чврсто стегнутом песницом крај слепоочнице закопан је Аца Ћурчић".[52]

Ово је било прво стрељање у Чачку. У извештају шефа службе безбедности у Београду од 23. јула 1941. године стоји:

> „Због атентата на немачког генерала Лончара, команданта 724. пешадијске дивизије, стрељано је за одмазду у Чачку, Ужицу и Ваљеву 52 комуниста и Јевреја.. ."[53]

Игра случаја хтела је да се неколико драматичних догађаја збије у само три дана — од 18. до 20. јула: немачки напад на штаб Одреда, стрељање бораца и родољуба у Чачку и — стизање директиве о „оружаним борбеним десетинама".

Ова директива је, у сваком случају, била погрешна. У њој се каже да партизанске чете треба да „пређу" у „оружане десетине", што значи да се „сви некомпромитовани борци врате кућама, приправни да се одазову позиву, а у четама да остану само чланови Партије, који су се афирмисали као такви". Директива је примљена с чуђењем међу борцима, али је углавном спроведена у трнавском срезу. Једино се из Друге (Слатинске) чете издвојио вод под командом Богољуба. Пропадовића из Липнице и под оружјем отишао у свој крај. Ново решење нису прихватили ни борци Прве и Треће љубићке чете. У Првој је тих дана извршена реорганизација команде. Дужност командира примио је ЈБубиша Недић, земљорадник-песник и члан КПЈ из Трбушаиа, а политичког комесара Нико Павић, професор и члан КПЈ из Чачка, родом Црногорац, који се на овој дужности кратко задржао, па је отишао у Драгачево. Најдуже је комесар ове чете био Радомир Ђуракић, студент и члан КПЈ из Љубића.

Уследила је брза интервенција Покрајинског комитета и Главног штаба НОП одреда за Србију. Инструктор Бранко Крсмановић сазвао је заједнички састанак чланова Окружног комитета КПЈ и штаба Чачанског одреда. Пренео је критику одлуке о распуштању партизанских бораца из чета, уједно и директиву да се отпуштени борци одмах позову у јединице, продужи омасовљавање чета и да Чачански одред одлучно крене у оружане акције. Било је на овом састанку бурних расправа и међусобне критике око одговорности због одлуке о распуштању чета. Смирујуће је деловао, и у тако тешкој ситуацији, политички комесар Одреда Ратко Митровић. Одлука је била јединомогућа — енергично отклонити последице „директиве о борбеним десетинама".

Када је 26. септембра 1941. одржано историјско саветовање у Столицама, било је говора и о овом случају:

> „У излагањима учесника са ослобођене територије западне Србије у саветовању изнесена је и штетна директива о враћању бораца кућама и у градове, која је практично значила расформирање одреда. Друг Тито је тражио разјашњавање овог случаја, пошто је његова суштина била супротна политици руководства народноослободилачке борбе и интересима борбе и окупљања свих патриотских елемената у чврсто организоване устаничке војне јединице. Члан Главног штаба Србије Сретен Жујовић изјавио је да та одлука није потекла од Главног штаба Србије, да Главни штаб са њом нема никакве везе и да је био ангажован само у отклањању негативних последица ове директиве. Други говорник у дискусији о овом питању био је Милош Минић који је потврдио да је њему представник Покрајинског комитета у Београду на илегалном састанку пренео ту директиву и да је, према томе, ствар потекла од самог Покрајинског комитета.
>
> Чачанском партизанском одреду директива је такође пренесееа од Покрајинског комитета.. ."[53a]

После заједничког састанка Окружног комитета КПЈ и штаба Чачанског одреда, Ратко Митровић је говорио на збору у Бањици и изнео став руководства са позивом борцима да се врате у чете. Нарочито је указао да борба против окупатора окупља све патриотске снаге, а не само комунисте. Изразио је уверење да ће издајнике свих боја стићи заслужена казна.

После овог збора широм чачанског краја, нарочито по трнавском и љубићком срезу, брзо је прострујала вест да су живи Момчило Радосављевић, Ратко Митровић, Радован Јовановић и Лаза Лазић, чланови штаба Чачанског одреда, и да је лажна немачка пропаганда и хвалисање да је уништен комунистички штаб. Након овога, најпре су се у своју јединицу вратили борци Прве трнавске партизанске чете.

Из Бањице је Ратко Митровић отишао на Бело брдо—планина Јелица, где су се окупили мештани Јездине, Придворице, Ртара, Зеока и Граба. Под окриљем партизанске страже, он је, у говору, поред осталог нагласио:

— Ако желимо да сачувамо част и преживимо, морамо се оружјем супротставити. Лако неће бити, али другог излаза нема!

Неко од присутних подсетио је да има људи који кажу „да још није време за устанак", па је комесар Чачанског одреда одговорио:

— Другови и браћо! Робовима је увек време за устанак! Слободу нам нико неће поклонити, ми је борбом морамо извојевати!

Смирени и одлучни глас Ратка Митровића деловао је охрабрујуће на присутне. Наступило је још неколико говорника, међу којима и Милан Јанковић Амиџа из Зеока, Туцовићев следбеник и члан КПЈ у периоду њеног легалног рада.[54]

Попут Ратка Митровића, снажне и инспиративне поруке Партије преносили су у то време сви комунисти, а не само чланови Окружног комитета КПЈ и штаба Чачанског одреда, односно среских партијских и скојевских руководстава.

Партизанске чете су јачале...

БОРБЕНА ДЕЈСТВА ТРНАВСКИХ ПАРТИЗАНА

Директиву о оружаним десетинама и „окупљању према потреби ради извршавања одређених задатака" није прихватио вод Слатинске чете којим је командовао Богољуб Пропадовић. Борци једноставно нису хтели да се врате кућама. Деловали су, као јединица, на простору Липнице и Рајца и сачињавали језгро од кога ће, приливом нових бораца, бити образована Друга липничка партизанска чета.

У то време штаб Чачанског одреда био је смештен у кући Богдана Властелице у Липници.

Уследила је већ поменута интервенција Покрајинског комитета КПЈ и — позив борцима од стране штаба Чачанског одреда да се врате у јединице. Позив је прихваћен и одмах су почеле, по наређењу штаба Чачанског одреда, уз политички рад у народу, диверзантске акције.

У кругу касарне 19. артиљеријског пука у Чачку у ноћи између 29. и 30. јула, запаљен је сењак:

> „Пет огромних стогова сена захватио је пламен и претио да се прошири на суседну војну пекару и магацин, а затим касарну и друге објекте. Огроман ватрени стуб, са пет пламених језика, шикнуо је у небо над градом. Чачак, као на длану обасјан овом бакљом, која се попут незадрживог гејзера све више пропиње у небо, пренуо се из сна.. ."[56]

Сењак су запалили, користећи бензин, борци Прве трнавске партизанске чете Раденко Јањић из Атенице и Александар Божић — Ацо Штампар из Чачка, уз помоћ омладинаца Дојчила Петронијевића и Милорада Јевтовића из Атенице. Успели су да се привуку стоговима сена и поред тога што је касарнски круг добро чуван од стране немачке страже. Окружни комитет КПЈ известио је Покрајински комитет КПЈ да је, овом акцијом, непријатељу причињена штета вредности око 200.000 динара. Међутим, начелник среза трнавског јавио је нешто другачије податке Одељењу за државну заштиту у Београду:

> „30. јула 1941. године у два часа запаљено је и изгорело пет великих стогова сена на сењаку 19. артиљеријског пука у Чачку у вредности од милион динара.. ."[56]

Истог дана трнавски партизани извели су нове акције.

Група бораца, коју је предводио Бошко Петронијевић из Атенице, углављеним комадом гвожђа између шина преврнула је у За-

блању, на прузи Чачак—Краљево, дресину, верујући да су у њој Немци. У возилу су, међутим, била наша два железничара. Друга група, са Добросавом Милетићем, направила је заседу на путу Чачак—Краљево у висини села Вапе. Очекиван је пролазак Немаца. Пред зору је наишао један немачки камион, на који је Витомир Стојић бацио бомбу, која није експлодирала, па су Немци одјурили према Краљеву.

Одмах је реаговало Начелство среза трнавског: 31. јула доставило је по 40 наредби општинама, са захтевом да се предузму мере „ради истребљења комуниста".

Окружни комитет КПЈ је преко среских партијских руководстава интензивирао политички рад у народу.

Тих дана образовано је неколико одбора за помоћ Одреду (Трнава, Атеница, Вапа и Заблаће). Истовремено су дејствовале и партизанске чете. Тако је у ноћи између 1. и 2. августа Прва трнавска напала на Железничку станицу у Заблаћу, запленила две пушке, сандук санитетског материјала, нешто војне опреме и радио-апарат. Одузет је и новац из благајне. Запаљено је сено на перону, које је било спремљено за утовар. Претресен је путнички воз који је ишао од Краљева ка Чачку, јер се рачунало да се у њему могу налазити наоружани немачки војници. У центру Заблаћа запаљена је још једна камара сена које је сакупљено за окупатора. Шеф Железничке станице известио је Министарство саобраћаја и Генералну дирекцију железница да је напад извршило „до 60 до зуба наоружаних људи". Иначе, ове ноћи, уз помоћ омладинаца, оштећена је и пруга Чачак—Краљево, а затим исечене телеграфско-телефонске линије.

Прва трнавска партизанска чета налазила се 1. августа у Бањици. Била је у комплетном саставу. Она је тога дана образовала револуционарни суд, коме је председавао командант Одреда Радосављевић. У име народа, суђено је сарадницима окупатора. Већ 2. августа осуђен је на смрт шумар Бранивоје Стефановић. Код њега су нађени подаци о броју партизана, њиховом наоружању и месту логоровања. Стефажовић је још 9. јула пренео Начелству среза трнавског податке, са којима је упозната и немачка команда у Чачку. Начелство је писало:

> „9. јула дошао шумар са планинског ланца Јелице и изјавио да су сељаци и становници целог подручја подбадани од стране комуниста који су побегли из Чачка, спремни да учествују у препаду на Чачак 14. јула 1941. године. Доћи ће и руски авиони са падобранским јединицама. После тога из Чачка треба 14. јула да се спроведе преврат у Србији".[57]

Шумар Стефановић је, уз то, 2. августа убио једног сиромашног сељака, кога је затекао у сечи државне шуме. Очајна, супруга погинулог дошла је у Стјеник, у Прву трнавску чету, и тражила заштиту. Стефановић се бранио, али је његова кривица била очигледна, па је осуђен на смрт и стрељан. У Трнави је стрељан још један сарадник окупатора — учитељ Драгомир Ковачевић Кицо.

Нису мировали ни носиоци квислиншке власти. Жандарми су, наиме, 2. августа, заобилазним путевима изненада упали у Атеницу, ухватили и одвели у затвор групу припадника НОП-а: Румену Ја-

њић, Миленка Јањића, Милана Јањића, Милоша Петронијевића и Душана Петронијевића. Чачански жандарми су намеравали да ухапсе и више људи, али их је сусрела група наоружаних политичких радника и бораца (Мирољуб Матијевић, Бошко Петронијевић и Гвозден Трипковић) и отворила на њих ватру.

„После овог изненадног упада жандарма у село, партијска организација, активисти и, посебио, омладинске борбене групе, појачавају будност. Почиње редовно осматрање свих прилаза селу, јер тактика жандарма, примењена овом приликом, указује на могућа изненађења..

Ово је била опомена и за нека друга села у непосредној близини Чачка.

Будност је, међутим, изостала у логору Прве трнавске чете, где се налазио и штаб Чачанског одреда. Последице су, по оном што се збило 3. августа, могле да буду катастрофалне. Наиме, и поред чињенице да се знало да је шумар Стефановић располагао подацима о месту биваковања ове чете, она није променила логор. Четврта чета 724. немачког пешадијског пука, у садејству са две чете 1. батаљона 749. пука из Чачка, стигла је у току ноћи и блокирала село Бањицу, где се, недалеко од манастира Стјеник, налазило педесетак бораца Прве трнавске чете. Рано изјутра, 3. августа, немачки војници приметили су партизане и одмах на њих отворили ватру из пушака и митраљеза. Слабије наоружани и изненађени, борци Прве трнавске почели су да се извлаче, уз заштиту једне десетине, према Горачићима. Борба је трајала пола часа. Партизанска чета изгубила је два борца. Наиме, рањен је учитељ Александар Радуловић, па је

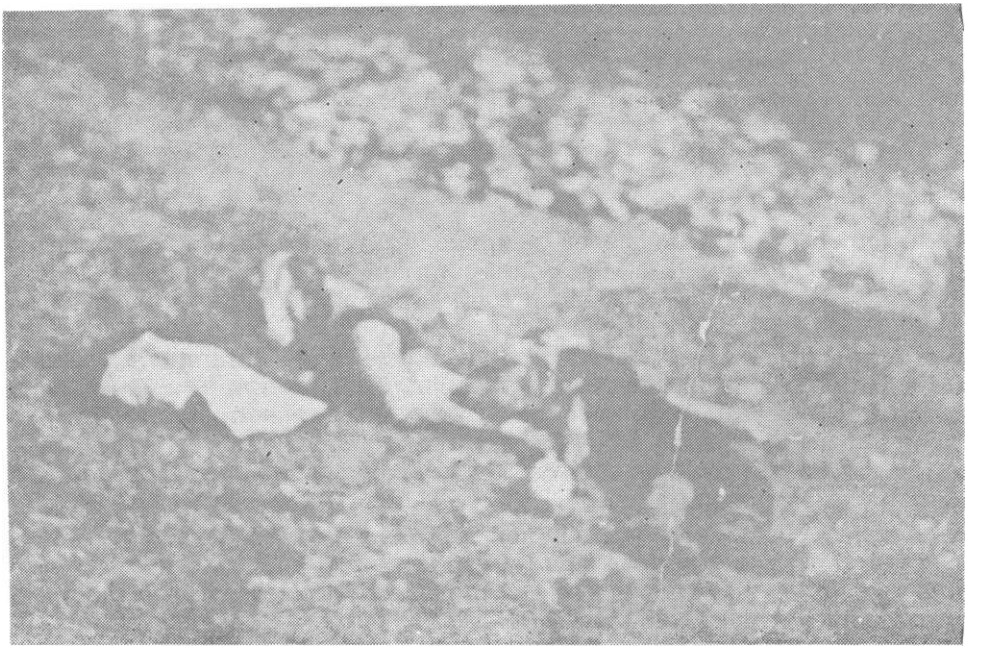

Тела убијених бораца Александра Радуловића и Гуте Алмозлина

покушао да га извуче четни болничар Елијас Гута Алмозлино, који је претходног дана, након доласка из Београда, ступио у Одред. Међутим, њега су Немци заробили. После мучења, оба партизана су стрељана, а њихова тела су унакажена. Немачки војници су, потом, спалили и уништили заплењени материјал: ћебад, лонце, казане и све примерке листа „Партизан". У Бањици су запалили кућу и друге грађевине Милутину Стојићу, командиру Прве трнавске партизанске чете.[59]

Неки извори помињу да су Момчило Радосављевић и Радован Јовановић, командант и заменик команданта Чачанског одреда, били обавештени да ће Немце према Стјенику водити Марко Рајић, председник општине у Јежевици, познати сарадник окупатора, који је касније стрељан. Међутим, упозорење није озбиљно схваћено, па се Прва трнавска чета тог 3. августа нашла у нимало завидном положају. После извлачења из борбе она се прикупила у селу Горачићима, па вратила у свој крај. На гробљу у Рајцу састала се са деловима вода Богољуба Пропадовића.

Док су се немачке јединице приближавале у ноћи између 2. и 3. августа логору Прве трнавске партизанске чете, група омладинаца из Атенице, Кулиноваца, Трнаве, Виљуше и Чачка посекла је телеграфско-телефонске линије дуж железничке пруге Чачак—Краљево код Балуге (Заблаћке). Наредне ноћи омладина Трнаве, Атенице и Виљуше извела је још смелију акцију, о којој је Драгољуб Суботић, један од учесника, писао:

> „Поворке у три дела кренуле су ка истом правцу — железничкој прузи. Нико није знао ни да се уплаши. Обезбеђење су били Владимир Владе Јањић и Милица Вучетић Трепуша и два назови пиштоља. По двоје су крај бандера — ако је тестера „кладара" или „разбојно", а једно ако је ручна. Девојке обично у средини, између бандера. Први секу и разбијају „чашице", девојке секу жицу. За „тили часак" све је било готово. Ни једна бандера усправна, ни једна ,,чашица" читава, ни једна жица непосечена. Сви су хтели успомену и носили су по парче изолатора или „котур" жице: требаће за „ленку" и путоказ Немцима ко је тај посао обавио од Арсенала до близу Караче. Окупатор је остао без пет километара телефонских стубова.. ."[60]

Партијски активисти су непрекидно успостављали контакте са народом. Раде Минић и Момчило Вилимановић су организовали конференције и говорили о потреби ступања нових бораца у партизанске чете. Тако је било у Атеници, где је образован илегални НОО, а и у другим насељима: Јежевица, Јездина, Вапа, Липница. Чланови Среског комитета КПЈ за срез трнавски, сви комунисти, преносећи ватрене поруке Партије о оружаној борби, у јединицама, међу омладином, на зборовима и конференцијама, мобилисали су народ, развијали борбени дух, храбрили и усмеравали родољубе, разбијали непријатељску пропаганду...

Штаб Чачанског одреда, поучен оним што се догодило 3. августа у Стјенику, где умало није страдала Прва трнавска чета, настојао је да се такви случајеви не понове. У Липници је, 5. августа, командант Моле Радосављевић одржао састанак са командним особљем трнавских чета. Говорио је о новој тактици борбених десетина. Заменик комесара Лаза Лазић одржао је састанак са члановима Пар-

тије, упознајући их са новим организационим променама и задацима партијских кадрова, нарочито у јединицама: јачање дисциплине, сузбијање паникерства. Нема сумње — појавили су се нови знаци кризе. Јер, како, иначе, разумети одлуку штаба Одреда од 9. августа, на састанку у Липници, да* се Прва трнавска и Липнички вод трансформишу у десетине које ће боравити у близини села из којих су њихови борци (Атеничка, Липничка, Слатинска и Трнавска)?

Ипак, ова одлука није доследно спроведена. Била је погрешна. Диверзантска дејства су настављена после састанка командира чета 14. августа, на коме су учествовали другови из љубићких, Таковске и Прве трнавске чете. Тада је у штабу Чачанског одреда разматран и захтев устаничког руководства из Драгачева, који је донео Раденко Броћић, члан Среског поверенства КПЈ, да им се помогне у нападу на Гучу, где је, већ 17. августа, и вођена борба против жандарма. Два дана раније, борци Липничког вода запалили су општинску архиву у Јежевици и запленили новац који је општинска управа прикупила од сељака „да би се извршила исплата Немцима за запаљено сено у кругу касарне у Чачку". Организован је и збор, на коме је новац враћен сељацима, а општинској управи забрањен рад.

Партизански борци и партијски радници су у то време уништавали и кућне листе по селима и књиге вршаја — да би се онемогућило убирање пшенице за окупатора. Група бораца Прве трнавске чете је по дану спалила део општинске архиве у Атеници, на самом путу Чачак—Краљево, недалеко од војне касарне. Липнички вод је из Јежевице отишао у Лазац, где је, 16. августа, из општинске благајне одузео 42.000 динара, сакупљених од грађана за „исплату штете" Немцима за запаљени сењак у Чачку. Новац је подељен сељацима, који су одбили да га приме, већ су га даровали Одреду, пошто су се уверили „да борба коју воде партизани — како су истакли — није нека лична, него стварна борба за народ".

Шеф Железничке станице из Слатине известио је своје претпостављене о једној акцији трнавских партизана:

> „Ноћу 18/УШ 41. у непознато доба ноћи између станице Слатина и Самаила на Км. 93.780 прекинута је пруга и избачено једно шинско поље.. ."[61]

Истог дана Начелство среза трнавског појачало је Жандармеријску станицу у Слатини са 30 наоружаних људи „ради успешније борбе против партизана и њихових сарадника".

Партијски активисти су по селима позивали родољубе у борбу. Тако је 17. августа, недалеко од куће Будимира Лишанчића, увече, на конференцији грађана говорио партијски радник Раде Азањац. Нагласио је да је за борбу битно ангажовање свих родољуба.

Некако у то време, испред 20. августа, партијске организације и команде чета ојачане су доласком из Београда веће групе партијских радника. Од Рада Минића и Момчила Вилимановића, Владимир Јањић, члан КПЈ из Атенице, добио је задатак, да ове другове, посредством Драгана Вранића, прихвати у Чачку. У овом подухвату био је ангажован и Вучко Милошевић, члан КПЈ из Чачка. Јањић је прихватио ове другове и уз помоћ фијакериста извео из града,

који је напустио и Драган Вранић, отишавши у Драгачево за члана Среског поверенства КПЈ. Како су партијски радници из Београда напустили Чачак, Јањић је забележио:

„У мањим размацима фијакери **су** ишли према болници, поред немачке страже пред Заводом и артиљеријском касарном, а ја на бициклу час пред њима, час иза њих или међу њима. И тако изађемо из Чачка. Иза болнице сам рекао да возе до моста на Атеничкој реци, на **путу** према Краљеву. Ту смо се искрцали и уз реку дошли у забран испод моје куће, где се налазила једна група бораца Одреда. Одатле их је **Љу**бица Трипковић одвела на састанак ОК КПЈ, па су другови распоређени у разне јединице. Иако нису знали кога возе, фијакеристи су претпостављали да се ради о партизанима, па ни један није хтео да узме ни динара за вожњу.. ."[62]

Иакон тога, по одлуци штаба Чачанског одреда и ОК КПЈ, Богдан Капелан, Душан Ђурђевић, Спасоје Вукчевић, Стеван Фићур, Лазар Славујац и Војислав Војо Кубуровић упућени су у драгачевски, Богдан Оклобџија, Вељко Томић, Војо Булатовић и Милан Дуклић у таковски срез, док су Александар Аца Краљевић, Рајко Шкаљак, Бошко Брајовић, Бранко Тодић, Милан Косовац и неки други задржани у трнавском и љубићком срезу. Већина ових партијских радника убрзо ће добити значајне командне и политичке функције у партизанским јединицама.[63]

После 20. августа организован је низ политичких и војних акција.

У Вапи, на месту званом Шулубурића ливада, 21. августа окупили су се грађани заблаћке општине. Заменик команданта Чачанског одреда Радован Јовановић и партијски радник Мирољуб Нешковић говорили су им о значају стварања органа нове народне власти, па је, потом, изабран илегални НОО за Заблаће, Вапу и Балугу (Заблаћку). Истог дана је група бораца Липничког вода узела из рудника „Јелица" у Рајцу два сандука експлозива и 50 каписли, уз неке друге материјале неопходне за диверзантска дејства. Трнавски партизани су, уз помоћ омладине, на три места разорили и железничку пругу Чачак—Краљево у Заблаћу и Слатини. Уништене су телеграфске и телефонске инсталације, посечено 36 телеграфских стубова. Борци су одвили шрафове на шинама код Железничке станице у Слатини. Када је наишао воз, испао је из колосека. Шеф железничке станице из Слатине обавестио је Министарство саобраћаја и Генералну дирекцију железница у Београду:

„У ноћи 22. VIII око 2 часа непозната лица на прузи Краљево—Чачак извршила су на железничким постројешима следећа оштећења:

У км. 82/100 отсечена су два телеграфска стуба са свим линијама, у км. 91/190 избачено је једно шинско поље и на једном телеграфском стубу избачене су све линије, у км. 93/900 избачено је једно шинско поље у близини улазне скретнице Слатина те је на истом месту искочила возна лок(омотива) и тендери су се потпуно зарили у застор. Колосек је деформиран у дужини око 32 метра. На овом месту је отсечен један телеграфски стуб. На км. 102/270 избачено је једно шинско поље и колосек разлупан. Услед овога сваки теретни саобраћај на овој прузи данас 22 и сутра 23 VIII немогућан. Путнички саобраћај се врши трансбордманом... Људских жртава није било, један путник код воза 218 добио је мале огреботине на лицу. Штета је знатна. . ."[64]

Овакве акције поетизале су циљ: онемогућавале су непријатељу снабдевање, уносиле психозу несигурности у његове посадне јединице, а уједно и опомињале све оне који му служе.

Већа борба вођена је у Заблаћу, код Липничке реке, 23. августа. Њу је у свом дневнику описао командир Прве трнавске чете Милутин Стојић:

„Рано изјутра у 6 часова извршио сам распоред са десетинама за запоседање моста на реци Липничкој... 20 другова запосели су и ухватили бусију са десне стране реке, а 6 другова запосели су леву обалу реке и док сам им ја објашњавао циљ њиховог запоседања тога места и већ сам био готов да пређем преко друма да поставим прву десетину са леве стране више пута, налетео је изненада један непријатељски аутомобил (треба камион — прим. аутора). У том моменту пала је команда и они другови који су бројали 20 пушака, сложно су пушке зациктале... Погођен пушчаном ватром шофер је испустио волан и аутомобил сјурио се у канал. Пала је команда са наше стране и другови с десне стране реке почели су да одступају... Друг десетар који је дао знак пушком за одступање приметио је долазак другог аутомобила... Позвао сам ону десетину са којом сам ја био и одступио.. ."[65]

Немци су из овог, другог, камиона отворили митраљееку ватру. Стојић се, са својом десетином, повукао према Западној Морави, а потом прешао ову реку. Повратак у логор био је преко Мрчајеваца, Катрге, Горичана, Качулица, Жаочана, Слатине, Липнице и Јежевице, па се у Бањици на окупу поново нашла цела чета. У овој борби уништена је цела посада првог немачког камиона. Друго немачко возило пробило се према Краљеву. Од партизана, погинуо је Бошко Петронијевић, члан КПЈ из Атенице, а рањени су Добросав Милетић, Лазар Лотвин и Душан Азањац. Рањенике су припадници НОП-а пребацили преко Западне Мораве, у Доњу Горевницу, где су лечени.

Раде Азањац говори борцима Црве трнавске чете

Ворбу на Липничкој реци водили су Прва трнавска и Липнички партизански вод. Иако су се повукли под налетом боље наоружаног непријатеља, ехо ове борбе снажно је одјекнуо широм трнавског среза.

Наредних дана трнавски партизани попалили су општинске архиве у Заблаћу и Јежевици (где је демолирана пошта, разбијене телеграфско-телефонске инсталације и узет новац из касе), Слатини, Горичанима и Ласцу. Свуда је општинским управама наређено да обуставе рад и не служе окупатору.

Начелство среза трнавског настојало је, ипак, да активира општинске управе. Упутило им је, 28. августа, низ наредби: о забрани оснивања и рада удружења грађана, о одузимању књига евиденције овршеног жита од власника вршалица, о прављењу спискова избеглица које би желеле да иду на рад у Немачку. Само, таква настојања нису уродила плодом, јер је, услед дејства партизанских снага, рад општинских управа био паралисан. За оне који ово нису могли да прихвате намењена је казна народног револуционарног суда — смрт. Тако је, на пример, 1. септембра, народни суд у Јежевици осудио председника општине Марка Рајића, отвореног сарадника Немаца. Казну је извршила група бораца Прве трнавске партизанске чете.

Оружане и диверзантске акције комбиноване су са политичким. Група бораца Липничког вода је, 29. августа, напала на Железничку станицу у Слатини, запленила две пушке, исекла телефонске линије и одузела новац из железничке благајне. Тих дана је код Атеничког врела одржан састанак секретара среских комитета СКОЈ-а. Раденко Броћић из Драгачева, Милица Вучетић Трепуша из трнавског и Владимир Лазић из таковског среза, заједно са Вучком Милошевићем, секретаром Месног комитета СКОЈ-а у Чачку, договорили су се о акцијама скојевских и борбених група и што већем укључивању омладине у партизанске чете. Ратко Митровић, комесар Чачанског одреда, говорио је о томе на великом збору младих из Атенице, Трнаве и Кулиноваца, који је одржан у Којовића ливадама у Атеници. Посебно је указао на потребу да што више младих ступи у партизанске чете и позадинске органе и службе. Ове поруке Партије су скојевски активисти пренели и у јединице и у омладинске активе широм чачанског округа.

Устанички покрет добијао је у ширини, не само у трнавском срезу, већ и у Драгачеву, у Такову, по љубићким селима, у Чачку. Инспирисала га је и водила Комунистичка партија, окупљајући у борбене редове све добронамерне и поштене родољубе. О овоме је вођен разговор и на пленуму Среског комитета КПЈ за срез трнавски, који је, тих дана, одржан у кући Милоја Трипковића у Атеници. Посебан акценат стављен је на неминовност ширег ангажовања жена у борби и у позадинским органима. У раду овог политичког скупа учествовала је и група активисткиња: Милена Властелица, Љубица Трипковић, Нада Ђокић, Вера Ђокић, Вера Ђорђевић, Љубомирка Јанковић и Надежда Вилимановић — Јанковић. Као резултат овог договора, већ наредних дана у Атеници је организован курс прве помоћи, који је походило 20 омладинки из овог села,

Трнаве и Кулиноваца. Организовале су га Надежда Вилимановић — Јанковић и Зора Сарага.

И у овом периоду изведено је, по наређењу штаба Чачанског одреда, неколико значајних диверзија. Посебно је занимљива она коју је, 2. септембра, остварила група бораца и скојеваца минирајући железнички мост преко речице Караче у Балуги (Заблаћкој). Шеф Железничке станице из Чачка обавестио је о томе Министарство саобраћаја и своју генералну дирекцију:

„Дана 2. IX између 21 и 22 часа непозната лица разрушила су експлозијом мост од 15 метара распона на потоку Карачи у км. 101/065 између станица Чачак и Заблаће. На разрушени мост наишао је воз 211 око 5,10 те је возна локомотива челом се побила у дно супротне стране обале потока, док је тендер остао наслоњен на локомотиву и прву ивицу моста. Службена кола и једна путничка кола су улетела једна у друга. Машиновођа Павловић Јеремија врло тешко је повређен и пренет у Чачак у болницу, ложач Владимир Динић лакше је контузован, оба из ложионице Крушевац. Возовођа и кондуктери задобили су лакше повреде. Других жртава и озлеђених није било... На месту несреће сваки је саобраћај немогућ. За путнички саобраћај удешен је трансбордман... штета је велика.. ."[66]

Мост преко Караче уништен је авионском бомбом, која је, преко Вапе, довезена из љубићког среза.

После ове диверзије, Немци су, 3. септембра, блокирали више села — Заблаће, Вапу, Балугу, Слатину и Липницу, трагајући за партизанима. Ухватили су и стрељали партизанске борце Милету Савића из Вапе и Богољуба Ерића из Заблаћа, код којих су пронашли партизанске летке.

Некако у то време у штаб Чачанског одреда, преко Мрчајеваца, у пратњи учитељице Рахиле, курира Главног штаба НОП од-

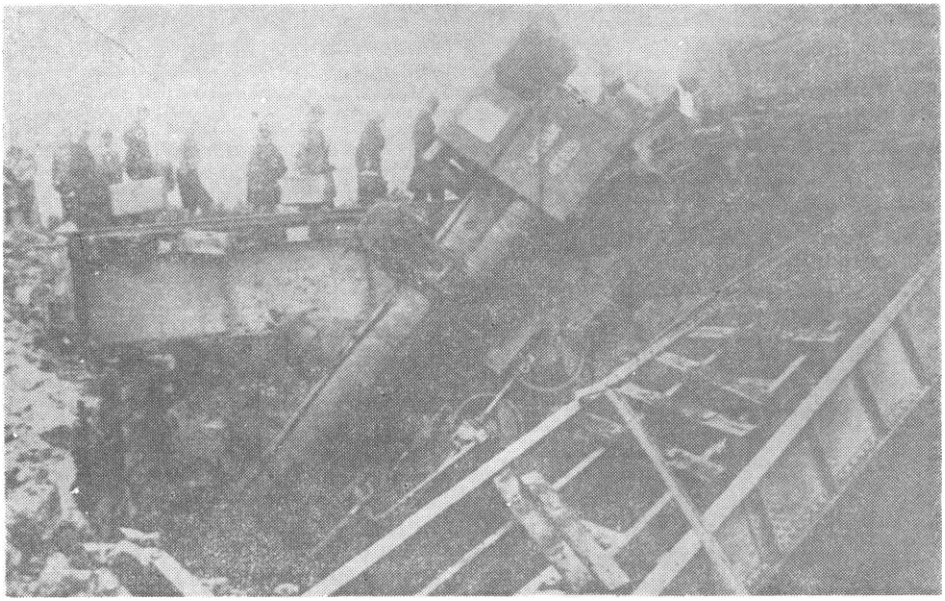

Срушен мост на Карачи

реда за Србију, етигао је и члан овог штаба Родољуб Чолаковић. Најпре се, почетком септембра, састао са командантом Момчилом Радосављевићем, а потом и са осталим војним и политичким руководиоцима чачанског краја. Упознао се са стањем у јединицама и пренео и искуства других одреда. У својим „Записима из народноослободилачког рата" он критички говори о штабу Чачанског одреда, јер — и поред посете неким јединицама — није могао детаљније да се упозна са акцијама које су изведене. Зато је и забележио:

„Штаб мора одржавати сталне везе са командирима чета које ће оперисати свака на своме сектору. Из штаба мора, углавном, да потиче иницијатива; он мора да осигура да све његове чете дјелују у истом духу; истовремено он треба да обезбједи правилно спровођење политичке линије нашег покрета.. ."[67]

Чолаковић је 6. септембра био у посети Драгачевској партизанској чети, а потом је, из Зеока, отишао на саветовање војних руководилаца Ужичког одреда у Горобиљу код Пожеге. На овом саветовању учествовао је и Ратко Митровић, комесар Чачанског одреда.

У повратку, Чолаковић и Митровић су се задржали у Драгачеву, а онда су, 9. септембра, стигли у Липницу. Овде су, у штабу Чачанског одреда, затекли Слободана Тузлића Бутума, студента права, који је дошао из Црне Горе са извештајем тамошњег Главног штаба за врховног команданта Јосипа Броза Тита. Овде се сазнало за успехе црногорских партизана, који су били заузели и градове, са изузетком Подгорице, Никшића и Даниловграда. Чолаковић је тог дана одржао завршни састанак са штабом Чачанског одреда, дао упутства за даљи рад, а затим отишао у посету Краљевачком НОП одреду „Јово Курсула".

Квислиншке власти су се уплашиле због снажног нарастања партизанског покрета. Спас су виделе у Милану Недићу, који је, првих дана септембра упутио још једно у низу наређења „подручних властима":

,,Никакво партијско—политичко деловање, ни у ком правцу нећу трпети, јер оно у овим временима највише шкоди народу... Све народне снаге како државних органа, жандармерије и полиције, тако и добронамерни национални л>уди, имају у овом моменту да послуже само једном циљу: да српском народу уштеде нова крвопролића и жртве уклањајући бескомпромисно све оне елементе који би га хтели да увуку у дефинитивну пропаст.. ."[68]

Ово наређење издајника Недића стигло је и у Начелство среза трнавског у Чачку, 5. септембра. Пренесено је „активним" општинским управама, али је било узалудно. Јер, слободарски народ овог дела Србије коначно се био определио за борбу, без које нема слободе.

Седмог септембра, одлуком штаба Чачанског одреда, извршена је извесна реорганизација команде Прве трнавске партизанске чете. За командира је постављен Момир Борисављевић, активни наредник БЈВ из Виљуше, а за политичког комесара дотадашњи командир — Милутин Стојић, земљорадник и члан КПЈ из Бањице. Заменик комесара био је Деспот Драмлић, радник и члан КПЈ из

Виљуше. Међутим, брзо је Борисављевић напустио чету и ступио у четнике (погинуо је на Краљеву), а за командира је изабран Обрен Живковић, резервни наредник, земљорадник и члан КПЈ из Трнаве.

У партизанске јединице ступало је све више бораца. Тако је било и после збора, који је 11. септембра одржан у Атеници код Ђуровића куће и на коме су ватрене речи Партије о борби против окупатора све до слободе изговарали Раде Минић и Раде Азањац. У хроници „Непокорени" Вука Петронијевића и Димитрија Јањића овај скуп је импресивно осведочен:

> „Посебно снажан утисак на учеснике збора оставио је поступак Будимира Живковића, старијег човека из Трнаве. Понесен одушевљењем, овај човек, после излагања говорника нуди помоћ: ,,Кажите, децо, омладино, пријатељи, шта треба да дам и колико вам новца треба?... Све то упишите као мој прилог партизанима..." Следећи овом примеру, остали грађани уписали су бројне прилоге и помоћ. Исто тако, већи број старијих људи, понесен омладинским и општим одушевљењем, уписује се у партизане. Тако се догодило да од око две стотине присутних овом збору, само два лица од укупно способних, млађих људи остану по страни од уписа.. ."[69]

Између 10. и 15. септембра, неутврђеног дана, у шуми Гвоздена Мајсторовића у Липници формирана је Друга липничка партизанска чета. У њој се нису нашли само борци из Липнице, већ и из суседних села. За командира је одређен Александар Краљевић, студент и члан КПЈ из Босне, а за политичког комесара Богољуб Пропадовић, пољопривредни техничар и члан КПЈ из Липнице, дотадашњи командир Липничког вода.

> „Чета је била јака, имала је доста пушака, бомби ,и муниције и један пушкомитраљез којим је руковао Богосав Вучковић, пушкар из Чачка. Чета је држала истурене страже близу пута Чачак—тКраљево, одређиване су за то тројке које су сачекивале Немце. Бранило се уништавање државних шума, учили се млади борци у руковању оружјем, училе се и певале партизанске песме. Борцима су често говорили Ацо Краљевић, Драго Филиповић Трактор (четни болничар — прим. аутора), Рајко Шкаљак (заменик политичког комесара — прим. аутора) и Бојо Пропадовић.. ."[70]

Омасовљена је и Трећа слатинска партизанска чета, којом је после Андрије Перуничића, командовао, од 15. септембра, Радован Богетић, железничар и члан КПЈ, рођен у Кучанима (Црна Гора), а живео је у Слатини. Политички комесар био је Милорад Јевтовић — Лако Шмит, правник из Чачка. Ова чета је 15. септембра порушила мост на путу Слатина—Самаила (Мршиначки мост код Миленковића кућа) и минирала железнички мост у Мрсаћу. Због овога су Немци, наредног дана спалили 104 куће у Самаили. ..

Командант Чачанског одреда Момчило Радосављевић учествовао је 16. септембра у Дуленима на саветовању команданата Чачанског, Ужичког, Поморавског, Крагујевачког, Првог и Другог шумадијског одреда, које је организовао Главни штаб НОП одреда за Србију. После анализе устаничких дејстава, овде су одређени задаци за спровођење директиве ЦК КПЈ и Главног штаба НОПОЈ о стварању јединствене слободне територије у западној Србији и Шумадији. Десет дана касније, у Столицама код Крупња, под руководством Јо-

сипа Броза Тита, одржано је војно саветовање, у чијем раду су учествовали чланови Политбироа ЦК КПЈ, представници војних руководстава Србије, Хрватске, Словеније и Босне и Херцеговине, заједно са командантима неких партизанских одреда. Уз анализу војних и политичких дејстава, одлучено је да се формирају главни штабови у покрајинама, где не постоје, а Главни штаб НОПОЈ преименован је у Врховни штаб НОПОЈ. Одлучено је да се образују чвршће војне формације, у којима се мора обратити пажња и на интендантску и санитетску службу. Борбама тих јединица против Немаца и носилаца окупаторске власти треба ослобађати и већа места, образовати слободне територије и наставити активност на јачању политичког јединства народа у ослободилачкој борби против фашиста. Закључено је, најкраће, да се, упоредо са стварањем слободне територије, настави формирање народноослободилачких одбора као носилаца народне револуционарне власти.

Какво је било стање у чачанском округу у време саветовања у Дуленима, сведочи један извештај Дринског жандармеријског одреда:

„Сваким даном наш народ пристаје уз комунистичке банде, које су сад господарИ на читавој територији бановине. Жандарми су груписани по среским местима и иста чувају, а територије среза препуштене су на милост и немилост комуниста. Када се од стране ове комацде нареди да се од људства из среског места формира потерно одељење, које ће да дејствује на терену. онда се сески начелници буне и не дозвољавају да се јачина одреда смањи већ захтевају да жандарми остану у месту и исто чувају. Поред тога, сески начелници из оперативног разлога траже појачања. Молим господина бана да изволи на надлежном месту створити уверење да је ситуација врло критична".[71]

Народни |Херој **Предраг** Јевтић **Шкепа**

Милутин **Стојић**

Спроводећи један од закључака еаветовања у Дуленима, штаб Чачанског одреда одлучио је да буду образовани батаљони.

Трнавски батаљон Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић" формиран је 20. септембра. За команданта је постављен Предраг Јевтић Шкепа, правник, банкарски чиновник и члан КПЈ из Горњег Милановца, који је раније био командир Прве драгачевске партизанске чете. За заменика командира изабран је Александар Краљевић, студент и члан КПЈ из Босне, за политичког комесара Милутин Стојић, дотадашњи комесар Прве трнавске чете, а за заменика политичког комесара Мирољуб Нешковић Жацо, радник и члан КПЈ из Чачка.

У штаб Чачанског одреда ушао је Средоје Маркићевић, активни капетан II класе БЈВ из Пилатовића у Драгачеву.

Пет дана након образовања Трнавског батаљона, у Чачанеки одред колективно је ступило шездесетак бораца из Кулиноваца. Тада су Немци из авиона митраљирали њихово село, а група бораца Прве трнавске партизанске чете спалила је општинску архиву у Трнави,

Трнавски батаљои постајао је све бројнији. Имао је, у моменту формирања три чете: Прву трнавску, Другу липничку и Трећу слатинску. У Трнави је, међутим, образована још једна чета, којом је командовао Исидор Бабовић, земљорадник и члан КПЈ, заменик командира био је Јарослав Јовановић, правник и резервни официр из Трнаве. У почетку је била посадно—радног карактера. Борци су је звали Друга трнавска партизанска чета. Касније је она постала Пета чета Трнавског батаљона и под овим именом и командом Јарослава Јовановића учествовала је у борбама на опсади Краљева.

Одлуком штаба Чачанског одреда, у Бањици, код куће Видосава Јовашевића, образована је, 30. септембра, Пета атеничка радна чета Трнавског батаљона. За командира је одређен Ђорђе Ђоко Милововић, правник, новинар и члан КПЈ из Чачка, за заменика командира Јован Косорић, радник из Кулиновца, а за политичког комесара Вук Петронијевић, земљорадник и члан КПЈ из Атенице. Ово је била позадинска јединица, са око 70 бораца. Окупљала је борачки кадар спреман да, у случају потребе, попуњава остале јединице. Приликом формирања имала је 20 пушака, два пушкомитраљеза и неколико пиштоља. Одмах по формирању у њу је ступило тридесетак бораца, углавном из Атенице и Кулиноваца, села из којих је и даље попуњавана. Ова чета је 1. октобра дошла у Трнаву и, заједно са четом под командом Исидора Бабовића, учествовала у онеспособљавању моста преко Караче, док је једна група, под командом Ђорђа Милововића, онеспособила постројења Железничке станице у Заблаћу, а из вагона покупила алат за поправку пруге, који је упућен у Јежевицу. Циљ ових акција био је да се спречава евентуални повратак Немаца из Краљева после заузимања Чачка од стране устаника. Пета атеничка радна чета је, потом, отишла у Атеницу, где се сместила у кућу и економске зграде Блажуна Јовичића. Пристизали су нови борци. Организоване су патроле и страже — да би чувале село. Када је, неколико дана касније, Ђорђе Милововић одређен за команданта артиљерије Чачанеког одреда, дужност кома-

ндира чете вршио је Јован Косорић. Међутим, ова се јединица постепено смањивала, јер су њени борци ступили у Прву и Другу чачанску чету. Престала је да постоји 17. октобра, а у селу су остале само страже да би омогућавале несметан рад НОО.[72]

Трнавски батаљон Чачанског одреда имао је тако уочи 1. октобра више чета: Прву трнавску, Другу липничку, Трећу слатинску, Другу (Пету) трнавску и Пету атеничку радну чету. Није било четврте чете, која је образована тек 16. октобра, мада је одлука о њеном формирању донесена раније, али није реализована услед недостатка оружја.

Успешан раст трнавских чета и њихова борбена дејства пратила је и усмеравала изванредно добро организована политичка активност, а и пропагандна. Док се у Липници налазио штаб Чачанског одреда, ту је организован и мањи пропагандни пункт, са кога су ширене вести, леци и прогласи. Међутим, значајнији је био онај у Мршинцима, који је организовао Окружни комитет КПЈ. Овде је од августа студент Слободан Смиљанић слушао вести страних радио-станица и умножавао их на шапирографу. Смиљанићеве „Вести" издаване су у 200 примерака. Он је ове материјале слао у љубићки, трнавски и драгачевски срез. У Драгачево их је носио курир Милорад Миле Митровић из Негришора, а по срезу трнавском ово су чинили Владимир Јањић из Атенице и скојевци. У љубићки срез односили су их Мирослав Вуковић и Млађен Богићевић, у таковски, понекад, Миодраг Радовановић Корчагин, а у град Чачак курири — омладинци. „Вести" су имале изванредну мобилизаторску улогу иа читавом подручју чачанског округа, посебно у трнавском срезу.. ™

АКЦИЈЕ У ЉУБИЋКОМ СРЕЗУ

Прва и Трећа љубићка партизанска чета нису спровеле „директиву о борбеним десетинама"...

Трећа чета је у другој половини јула прилагођавала за диверзантска дејства авионске бомбе, заостале после капитулације БЈВ на помоћном аеродрому у Прељини, које су склоњене у села.

Наиме, одмах по формирању, команда Треће љубићке чете је у јеку сакупљања оружја организовала одвлачење и склањање авионских бомби из Прељине на скровито и безбедно место у рејону ненасељеног простора на граници Прељине и Доње Трепче. Одмах је схваћено да оне могу да буду коришћене за диверзије, али се јавио проблем како их активирати. Пошто комуниста Симеун Симо Урошевић још није ступио у чету, добио је задатак да са оцем Миљком у њиховој радионици испитају упаљаче и — ако могу — преради их да се могу ручно активирати. После извесног времена, успели су, па су позвали Средоја Урошевића, такође Миљковог сина, командира чете, да присуствује демонстрирању активирања упаљача. Пошто је проба успела, видело се да се они могу активирати на два начина: са нужног одстојања, помоћу повлачења маскиране жице или канапа (у заседи, на трзај жицом, бомба би експлодирала), али и уз помоћ спорогорећег штапина — каписла у бомби би се активирала и изаз-

вала експлозију. (Када је, нешто касније, Симо Урошевић отишао у чету, овај посао — прерађивање упаљача — обављали су у Доњој Трепчи пушкар Драгољуб Бојовић и Недељко Бојовић). Тек после прерађивања упаљача, почело је активирање бомби.. .[74]

„Прави полигон за овакво оелособљавање авионских бомби била је шумица удаЈвена 300—400 метара десно од Трсинског брда на путу Станчићи — Доња Трепча. Једне јулске ноћи, око 11 часова, одјекнула је са овог места снажна детонација, запљуснувши светлошћу читаву околину... затресла је куће у ближој и даљој околини у селима Трепча, Мојсиње, Станчићи, Прељина и Балуга. Експлозија се чула у целом љубићком и трнавском срезу. Била је то једна од најзначајнијих победа (успеха — прим. аутора) Треће чете. Те ноћи она је овладала најефикаснијим диверзантским оружјем.. . Пред њом је био отворен пут за уништавање саобраћајних веза, рушење железничких пропуста и мостова, кидање железничких пруга.. ,"[75]

Начин руковања авионским бомбама стално је усавршаван. Њихова употреба у диверзијама постала је особеност Треће љубићке чете, коју су партизани почели да називају „минерском". Докле је отишла ова специјализација, види се и из чињенице да су њени борци Драгољуб Бојовић и Недељко Бојовић одашиљани у друге јединице као „минерски инструктари". За више јединица суседних одреда организован је чак и минерско-диверзантски курс, а за руковање авионским бомбама оспособљени су и борци неких других љубићких партизанских чета.

Диверзантске акције смењивале су једна другу. Планирао их је штаб Чачаиског одреда, али и команде чета.

Народни херој Божо Томић

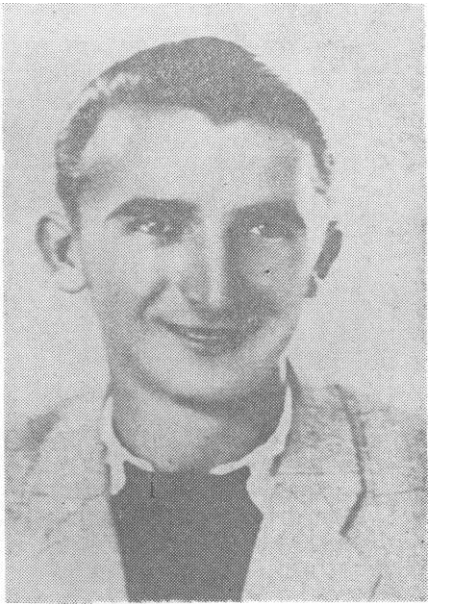

Видосав Колаковић

Већ 24. јула група бораца Треће љубићке чете минирала је мост на путу између Чачка и Горњег Милановца у Брђанској клисури. Мост је делимично оштећен. Три дана касније, четири борца Прве љубићке чете, на челу са Раденком Довијанићем и Богољубом Остојићем, уепели су да, у волујским колима, превезу преко моста на Западној Морави између Љубића и Чачка — који су чували немачки стражари — авионске бомбе, прођу кроз град и оду до Овчар Бање. Ту су минирали железнички мост, који је делом дигнут у ваздух, па је привремено прекинут саобраћај између Чачка и Ужица. Ипак, мост је поправљен...

Окупатор и носиоци њихове власти били су узнемирени.

Начелник среза љубићког Драгољуб Поповић одржао је, 28. јула, конференцију са председницима општина, кметовима и другим „виђенијим" људима у ЈБубићу. Апеловао је да општинске власти и грађани „помогну у борби против комуниста, саботера и других деструктивних елемената". Већ сутрадан, у Пријевору, по наређењу председника општине Никића, одржан је збор грађана овог села и Трбушана, на коме је Никић говорио о све већој активности комуниста, „коју треба", како је нагласио, „да сузбијемо, у чему ће нам пружити помоћ и Немци". Да би ово доказао, истог дана је Немце довео у село да би спалили кућу комунисте Божа Томића. У Трбушанима су запаљене куће Душана Савића и Душана Мићовића. Ухапшен је Павле Дробњак, припадник НОП-а из Пријевора. Слично су покушали и председници неких других општина у љубићком срезу, али без већег успеха.

Акције љубићких партизана су настављене.

Прва чета је организовала скупове, на којима су бирани илегални народноослободилачки одбори у Трбушанима, Пријевору и Рошцима.

Прва и Друга љубићка партизанска чета су у ноћи између 3. и 4. августа напале на рудник „Емилка" у Горњој Горевници, запалиле 1.400 литара бензина, оштетиле возни парк и машине. Истовремено су упозоравани председници општина да не служе окупатору, да не сарађују са жандармима. Међутим, оваква су упозорења углавном била без одјека. Ово се видело и 6. августа у Трбушанима, где је група бораца Прве љубићке чете, са командиром ЈБубишом Недићем, дошла да опомене председника општине Живана Павловића да не служи окупатору. Када су, у зору, позвали Павловића да изађе, из његове куће огласили су се пуцњи. Жандарми су, тада, смртно ранили командира Недића, који је убрзо издахнуо. Тако је, у свитање једног августовског дана, пао сељак — песник, задругар и члан КПЈ Љубиша Недић, који је у устанак позивао своје земљаке и стиховима:

„Уцвељену отаџбину фашистичке газе ноге
и са њима још проклете издајника наших многе.
Због зулума угњетача многа крвца капље, тече.
Ми чујемо како ланци вековнога ропства звече.
Ми чујемо, ал' не дамо да се ланци свежу, епоје,
ми не дамо, јер смо свесни те прошлости славне своје.
Устајемо, јер нећемо робовати фашистима,

устајемо да за навек рашчистимо са тим псима.
Устајемо да светимо оне жртве што су биле
првих дана на бранику отаџбине наше миле.
Гинућемо за свој народ што уздише без слободе
— то су наши идеали што нас у бој љути воде[и].

Једна група бораца Прве љубићке чете убила је, 12. августа, петоколонаша и сарадника окупатора Милоша Поповића, деловођу општине у Парменцу.

Прва љубићка чета организовала је и зборове по селима, на којима су образовани органи народне власти, још увек илегални. Она је у Миоковцима, 13. августа, помогла да буде формиран одбор за помоћ Одреду.

У ноћи између 14. и 15. августа из Миоковаца су у Видову — да би донели пушке у чету — кренули борци ове јединице Славољуб Јаковљевић, Властимир Петровић и Милан Мићовић. Међутим, у Миоковцима, код цркве, наишли су на жандармеријску патролу. Јаковљевић и Петровић су продужили према Видови, а Мићовић се вратио у логор. У повратку из Видове двојица партизана су поново упали у заседу, коју су поставили жандарми. Петровић се спасао, а Јаковљевића су жандарми ухватили, мучили и убили.

У ово време су Прва и Друга љубићка чета имале један логор и заједнички су изводиле акције. Њихови борци су 15. августа спалили општинску архиву у Миоковцима. Истовремено је партијско

Борци Прве љубићке ртартизанске чете

руководство у горњем делу љубићког среза настојало да ојача постојеће и формира нове ћелије КПЈ. Управо тих дана је, на пример, образована ћелија КПЈ у Рошцима (Драгослав Врцаловић, Велизар Павловић и Душан Гавриловић — Срђић).

Знатно више акција извела је у овом периоду Трећа љубићка чета под командом Средоја Урошевића.

Група бораца ове чете одвела је у свој логор на Вујну председника доњотрепчанске општине Благоја Новичића и саветовала му да више не сарађује са Немцима, односно да напусти дужност. Новичић је прихватио савете и истакао да је и он за борбу против окупатора. Сутрадан, 28. јула, неколико бораца Треће чете отишло је у општинску судницу, где је затеченим грађанима говорило о циљевима устанка и борбе против фашиста. У Прељини је, 31. јула, 15 бораца ове чете напало на кућу председника општине, захтевајући и од њега да се окане сарадње са окупатором. Предали су му и претеће писмо за среског начелника и командира Жандармеријске станице.

Следи низ диверзија:

На прузи Брђани — Горњи Милановац, у Брђанима, 1. августа, група бораца Треће чете минирала је пропуст. Наишао је воз, који је исклизнуо из шина, па је саобраћај био у прекиду четири часа. Једна група бораца је у ноћи између 3. и 4. августа у Бресници исекла телеграфско-телефонске линије дуж друма Чачак — Крагујевац. Након овога је Трећа чета организовала у Доњој Трепчи велики народни збор, на коме је учествовало око 300 грађана овог села и Горње Трепче. Пошто је о циљевима народноослободилачке

Народни херој Радомир Ђуракић

Рајко Танасковић, генералпуковник ЈНА

борбе говорио командир чете Средоје Урошевић, изабран је НОО. Како су се појавили случајеви крађе и превара, на збор су доведени њихови носиоци. Наиме, Бранко Дивнић, економ у пензији из Мојсиња, покушавао је да узима од народа новац и врши насиља у име партизана. Ром Мито Радосављевић вршио је ситне крађе, а људима говорио да ово чине партизани. Збор је као народни суд упознат са овим поступцима, па је Дивнић осуђен на смрт и одмах стрељан крај сеоског гробља, док је Радосављевић осуђен на батинање, уз упозорење да ће бити стрељан ако понови своје поступке.

Тих дана је једна група бораца Треће љубићке чете запалила део општинске архиве, војне списковe, спискове пописа стоке и жита у Прислоници, а на врата општинске зграде истакнуто је упозорење:

> „У име војно-револуциоиарног комитета, наређује се да општинска власт престане са радом, а ко прекрши ову наредбу одговараће по војним законима".[76]

Начелство среза љубићког тражило је начина да „парира" акцијама партизана. Оно је од Окружног начелства тражило још 5. августа по 20 пушака за сваку општину. Желело је, уствари, да формира „општинску милицију" за „гоњење и хватање партизана". Али, ни ово није помогло. Група бораца Треће љубићке чете порушила је, 8. августа, део пруге у Брђанима. Три дана касније, ухваћен је у Доњој Трепчи љотићевац Душан Пауновић, осуђен на смрт и стрељан. У Остри је организован народни збор, који је, као народни суд, 13. августа осудио на смрт крадљивца Радована Илићановића. Пресуду је извршила група бораца Треће љубићке чете, у то време изразито активне, чији су припадници у току ноћи спалили општинску архиву, покидали и уништили кућне листе у овом селу.

У међувремену, 27. јула, извршена је реорганизација Четврте љубићке партизанске чете. Уствари, ово је значило њено поновно окупљање. У Доњу Горевницу дошли су Радован Јовановић, заменик команданта Чачанског одреда, и Средоје Урошевић, командир Треће љубићке чете. Одржали су састанак ћелије КПЈ, на коме је за командира чете одређен Вучић Петровић, земљорадник, који је ускоро примљен и у Партију. За комесара је дошао Радомир Ђуракић, студент и члан КПЈ из ЈБубића, док је Милисав Лукић, ђак и члан КПЈ из Доње Горевнице, постао заменик комесара и партијски руководилац. Петровић је чету примио 4. августа. Нешто касније заменик командира постао је учитељ Ђоко Николић, а комесар Милисав Лукић, док је дужност партијског руководиоца примио ранији комесар Милутин Јовичић, чиновник и члан КПЈ из Бреснице. Четврта чета је наредних дана спалила општинске архиве у Мрчајевцима, Тавнику, Сирчи и Опланићима. Али, ни Немци нису мировали. У Мрчајевцима су, по пријави свог сарадника Будимира Лазаревића, запалили кућу припадника НОП-а Радивоја Домановића, а ухапсили Миљка Неговановића и Миодрага Јевђенијевића. Сазнавши за ово, група бораца Четврте љубићке чете напала је, 15. августа, на кућу Будимира Лазаревића, али је он успео да се склони пре доласка партизана.

Четврта љубићка чета извела је и низ мањих диверзија.

Борци љубићких чета окупили еу се 16. августа у Соколићима, где су положили заклетву. Текст заклетве читао је Радован Јовановић, заменик команданта Чачанеког одреда, а из младићких грла одјекивало је:

— Ја, син српског народа...

После заклетве, Прва и Друга љубићка чета вратиле су се у свој логор у Горњој Горевници. Борци остале две чете, њих 47, добили су задатак да нападну на Брђане, униште бензинске цистерне и немачку посаду која их је чувала. Напад је почео после 20 чаеова, али немачка посада није уништена, јер се добро бранила, пошто је располагала аутоматским оружјем. Рањен је, у борби, партизан Илија Марковић из Чачка. Када им је понестало муниције, партизани су се повукли, али су оштетили Железничку станицу. Министарство саобраћаја и Генерална, односно Обласна дирекција железница су обавештене:

„Данас 17 — VIII — 41 у 1.30 мин. извршен је напад на станицу у циљу пљачке од непознатих наоружаних лица. Станица и путничка благајна опљачкане у суми око 2000 динара. Телеграф, телефон и сигнали демолирани. Жртава нема као и застоја у саобраћају није било. Штета на станичној згради око 200 динара, на колосеку нема".[77]

Акције љубићких партизана непрекидно су трајале.

Група бораца Прве и Друге чете, у којој су били, поред осталих, Страјин Лапчевић и Драгослав Ковачевић Кудро, напала је на Железничкој станици у Љубићу, 21. августа, Милисава Ђуракића, функционера Љотићевог покрета „Збор" и тешко га ранила.

Нешто раније, борци Четврте чете запалили су општинску архиву у Бресници, а Треће — у Коњевићима су бензином потпалили дрвени мост на друму Чачак — Крагујевац. . .

Драган Бојовић

Народни херој Средоје Урошевић

Од бораца из Прељине и Прислонице 19. августа формирана је партизаиска група, којом је командовао Драгослав Драган Бојовић, земљорадник и члан КПЈ из Прељине. Ово је, уствари, био један вод у саставу Треће љубићке чете. Већ сутрадан, 20. августа, борци Треће чете напали су на Железничку станицу у Брђанима, демолирали уређаје и узели новац из благајне. Једна десетина ове чете је 22. августа, по дану, са две авионске бомбе покушала да поруши железнички мост преко реке Чемернице у Прељини. Експлозија је разнела само горње делове моста, па су окупаторске власти брзо успоставиле саобраћај. Уноћ је овај мост поново миниран и порушен, па је преко њега саобраћај успостављен тек након девет дана. Железничка станица из Чачка известила је о томе Министарство саобраћаја, комесара Српских државних железница и неке окупаторске установе:

„Ноћу 23. VIII. о. г. око 3 часа непозната лица извршила су атентат на железнички мост на реци Чемерница између станица Прељине и Љубића починивши знатно оштећење истог и онеспособивши га за саобраћај, јер су у дужини око 6 метара остали само подужни носачи, док су и кровни носачи оштећени... Сваки теретни и робни саобраћај између Љубића и Прељине немогућ... На месту атентата покидани су телеграф. и телефон. водови, те је споразум између Љубића и Прељине био немогућ... Жртава и озлеђених није било. Ниједно возно средство није оштећено. По изјави меродавних стручњака оцравке и прекид ће трајати око 10 (десет) дана... Штета је знатна.. ."[78]

Једна група бораца Треће љубићке чете ухватила је у Мојсињу среског начелника Драгољуба Поповића. Код њега је пронађен некакав пројекат за „уништење партизанског покрета", који је намеравао да преда окупатору. Пошто је била ноћ, партизани се нису могли да упознају са садржајем овог документа. Да су успели, Поповића би сигурно стигла заслужена казна. Међутим, он је некако успео да побегне и да се склони код Немаца у Чачку.

Трећа чета је у рејону Балуге (Прељанске) 23. августа посекла телефонске стубове, а преко далековода Крагујевац—Чачак пребацила жицу, направила кратак спој и изазвала прекид струје. Сутрадан, око 02,30 чаеова, извршен је напад на зграду Начелства среза љубићког и Жандармеријску станицу у Прељини, али су жандарми пружили жесток отпор.

У садејству са Првом и Другом, Трећа љубићка чета напала је у ноћи између 25. и 26. августа на Колску радионицу и Железничку станицу у ЈЉубићу, непосредно уз Чачак.

„Ложионица и радионица су заузети пошто се стража предала. Демолирани су телеграфски и други технички уређаји и онеспособљено пет локомотива. Заменик команданта Одреда Радован Јовановић демолирао је локомотиве ударајући тешким чекићем — мацолом по осетљивим деловима и уређајима. . ."[79]

Железничка станица из Љубића обавестила је надлежне:

„Ноћас између 25 и 26. VIII. 41. око 1,30 мин. извршен је напад на ложионицу ЉУБИЋ. од наоружаних непознатих људи који су том приликом одузели и са собом однели 3 пушке, 6 метака и сву ћебад из касарне уз ову су оштећене и онеспособљене 5 локомотива. Телефон и канцеларије су демолиране. Жртава нема.. ."[80]

Минери Треће љубићке чете минирали су, потом, два пропуста: на друму и прузи између Љубића и Коњевића:

„Детонације су биле тако снажне да су дигле на ноге грађане Чачка док је немачка посада истрчала на периферију града и заузела положај верујући да се ради о нападу на Чачак.. ."[81]

У повратку према логору, група бораца Треће чете је, по ноћи, запалила општинску архиву у Мојсињу.

Уследило је кратко затишје у борбеним дејствима Треће љубићке чете, па је она извршавала друге задатке. На народном збору у Станчићима, на коме је о значају устанка и народноослободилачке борбе говорио Средоје Урошевић, командир Треће чете, један број младића ее пријавио у чету. Али, и старији људи, међу којима је било и учесника ратова од 1912. до 1918. године, изразили су спремност да помогну у борби против окупатора. Од њих је образована резервна партизанска чета, за чијег командира је изабран Милић Поповић, стари ратник и имућни сељак. Припадници ове чете обезбеђивали су село од упада непријатеља, спречавали су евентуалне покушаје пљачке, откривали су непријатеље и њихове сараднике, али и увек били спремни да учествују у борбама. Ускоро, овде је изабран и Народноослободилачки одбор.

У акцијама није изостајала ни Четврта љубићка чета. Њени истакнути борци Мирослав Миро Вуковић и Милутин Јовичић су, 25. августа, ушли у Мрчајевце и поцепали немачке плакате по кафа-

ЛЕГИТИМАЦИЈА

За партизана Милојко Ђирјаковић

Народно ослободилачког партизанског одреда за округ Чачански „Dr. ДРАГИША МИШОВИЋ"

Датум

ШТАБ Народно ослободилачког партизанског одреда за округ Чачански „Dr. ДРАГИША МИШОВИЋ"

Одговорни потпис

Партизанска легитимација

нама. У овом месту је поново, 30. августа, запаљена општинска архива, односно део који је сачуван после прве паљевине.

Прва и Друга љубићка чета су у то време углавном пажњу посвећивале политичком раду у народу и војничкој обуци бораца. Уједно, чувале су свој крај од могућих упада Немаца, трагале су за сарадницима окупатора и петоколонашима, сузбијале непријатељску пропаганду...

У међувремену снажно је нарастао Прељанско-ссрислонички вод Треће љубићке чете. Практично, већ је представљао чету, која је нешто касније и формирана у Васовића забрану у Прислоници. У њој су били борци из Прељине и Прислонице. За командира је одређен Рајко Танасковић, поручник БЈВ из Прељине, а за политичког комесара Милош Т. Јовашевић, земљорадник — песник и члан КПЈ из Прељине. У извођењу диверзантских акција она је много користила авионске бомбе, па су је борци називали и „авио-чета[a]. Борци ове јединице су 30. августа експлозивом порушили један пропуст на железничкој прузи у Прислоници. Када је воз наишао, искочила је локомотива са девет вагона, јер је било оштећено железничких шина у дужини од 30 метара. Том приликом, рањен је машиновођа, а ложач локомотиве је погинуо.

О поступку једног омладинца доста се тих дана говорило. Наиме, Немци су дошли из Чачка у Соколиће, где су намеравали да ухапсе Драгомира Комадинића, јер су обавештени да помаже партизане. Комадинића нису нашли, па су ухватили његовог сина Милутина, одвели га у Прељину и ставили под стражу. Пошто је дошао до некаквог крампа, искористивши небудност стражара, Комадинић му је размрскао главу и побегао. Немци су узалуд за њим пуцали. Пошто је дошао кући, Комадинић је обавестио своје шта се догодило и склонио се. Немци су стигли и запалили му кућу.

У Прислоници је тих дана, односно 1. септембра, формиран НОО, а за председника је изабран Милутин Ђоковић Пирго, земљорадник и члан КПЈ. И овде, као и у другим насељима, водило се рачуна да се на челу органа народне власти нађе угледан и поштен човек, који ужива поверење мештана.

Прва и Друга љубићка чета биле су спремне за нове акције.

Оне су се 5. септембра нашле у једном забрану поред пута у селу Милићевцима. Неочекивано, стражар је известио командира Друге чете Славка Крупежа да се чује звук аутомобилских мотора из правца Горњег Милановца. Одмах је 30 бораца обе чете (са 24 пушке, два пушкомитраљеза „збројовка", неколико пиштоља и ручних бомби) припремило заседу, маскирани грањем и кукурузом. Пушкомитраљесцима су изабрани такви ватрени положаји са којих могу да отварају унакрсну ватру по непријатељу. И заиста, акција је текла по плану. Славко Крупеж је бацио дефанзивну ручну бомбу на непријатељски камион, који је хитао према Чачку. Када је она експлодирала, митраљесци и стрелци су изненадно и сложно отворили ураганску ватру. За неколико минута уништена је непријатељска посада од осам војника, а само је један остао жив. Погинуо је и један њихов сарадник. Заплењено је девет пушака и један пушкомитраљез. Успех је био потпун. Ово се догодило на месту званом Про-

ЗАСЕДА ЉУБИЋКИХ ПАРТИЗАНА НА ПРОКОПУ 5.9.1941.

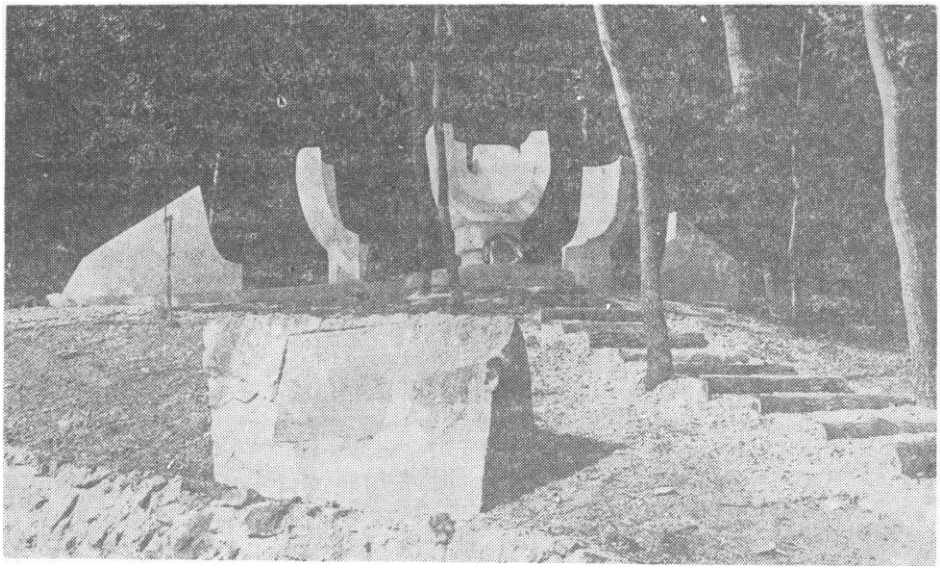

Споменик на Прокопу

коп. После борбе, борци Прве и Друге љубићке чете одмарширали су према планини Каблару, где су, у Рошцима, запалили општинску архиву.

Истог дана група бораца Пете љубићке чете ухватила је у Прељини петоколонаша и командира Жандармеријске станице Василија Диклића, али је он, превари вши стражара, успео да побегне.

Немцима је тешко пао пораз на Прокопу.

Први батаљон 749. немачког пешадијског пука дошао је сутрадан у Милићевце, запалио кућу Миленка Никшића, а потом из артиљеријских оруђа тукао Милићевце и околна насеља. У ЈБубићу су његови припадници убили једно дете.

Истог дана Немци су започели офанзиву према положају бивакованја Треће љубићке партизанске чете. Сматрали су да је „на том терену главнина партизанских снага. Њихова артиљерија је кренула из Чачка путем ка Горњем Милановцу, дошла у Прислоницу и напредовала ка потесу Калеми, одакле је могла да туче циљеве у Прељини, Прислоници, Горњој и Доњој Трепчи. Пешадија је ишла путем Чачак—Крагујевац. Пошто је прешла мост на Чемерници, она се поделила у две нападне колоне. Једна се упутила границом Прељине и Доње Трепче, развијена у стрељачки строј, и хитала ка планини Вујну. Друга је наставила према Мрчајевцима, па је скренула у Доњу Трепчу. Развијена у стрељачки строј, ишла је левом обалом уз реку Бању. Тежила је да се састави са првом групом и тако окружи партизане. Коњица је ишла уз пут Станчићи—Доња Трепча, попуњавајући простор између две пешадијске нападне колоне.

Трећа љубићка партизанска чета биваковала је недалеко од општине и школе. Када је обавештена о доласку Немаца, командир Средоје Урошевић је чету поделио на два дела. Један, којим је командовао водник Милош Топаловић, имао је задатак да сачека Немце

на гробљу код сеоског пута. Други, под командом Средоја Урошевића, имао је циљ да организује заседу на путу ка Горњој Трепчи. Међутим, Топаловићева група није ни стигла да поседне положај, а немачка коњица је пројурила путем, због чега се, после мањег пушкарања, повукла ка Вујну. Друга група је направила заседу, али је примећена, па се и она морала да извлачи. Немачка артиљерија из Прислонице није дејствовала.

Вештим маневром Трећа љубићка чета се извукла, а две немачке колоне су се спојиле не постигавши жељени циљ.[82]

Након овога, превасходно услед претрпљених губитака на Прокопу, немачка оружана сила из Чачка објавила је рат једном броју љубићких села. Она је, наиме, Начелству среза љубићког доставила, 10. септембра, акт следеће садржине:

> „Од данас па до даље наредбе цео срез љубићки у односу према окупаторским властима налази се у изнимном — опсадном стању, а општине: љубићка, милићевачка, брђанска, прељинска и миоковачка у ратном стању".[83]

Овај текст штампан је и као летак, па из авиона бацан по селима љубићког среза.

Догодио се, тако, јединствен случај у Југославији и Европи, у историји ратовања — немачка оружана сила је у земљи коју је већ окупирала објавила рат једном броју сеоских општина и села.

Упркос томе, устанак је у љубићком срезу добијао све шире димензије.

Прва љубићка чета је 13. септембра разорила железничку пругу код пропуста Мијатовац, између Трбушана и Љубића. Два дана касније поново је спаљена општинска архива у Миоковцима, а општинској управи забрањен рад. У Пријевору је одржан збор, на коме су изабрани чланови Народноослободилачког одбора. Окупљеном народу су, позивајући нове борце у партизанске јединице, говорили Миленко Никшић, Видосав Колаковић и Момчило Вилимановић. Овде су Прва и Друга љубићка, 16. септембра, запалиле архиву Железничке станице, запленили новац из касе и покидале железничке шине. У Трбушанима, недалеко од Железничке станице, експлозивом је порушена пруга, покидане су телефонске жице и разбијени изолатори на телефонским стубовима. У Пријевору је нападнут воз и разоружана три жандарма.

Немци су „одговорили" 22. септембра. Њихов 1. батаљон 749. пешадијског пука из Чачка запалио је у ЈБубићу 22 куће „познатих комуниста", како су нарочито истицали. Три дана касније, немачки авиони су осматрали и бомбардовали села Милићевце и Пријевор.

Борци Друге љубићке партизанске чете су 19. септембра у Љубићу убили двојицу жандарма...

Претходно, у Љубићу су, 13. септембра, борци Треће љубићке чете, по ноћи, експлозивом порушили пропуст на железничкој прузи према Коњевићима и Прељини. Они су у Мојсињу, 16. септембра, заједно са борцима Четврте љубићке партизанске чете, организовали збор, на коме су о току устаничких операција говорили командири Средоје Урошевић и Вучић Петровић, уз неке омладинце — парти-

зане. Указано је и на издајничко деловање четника Косте Пећанца, али и Милана Недића, председника „Владе народног спаса". Одређене су, на самом збору, сеоске патроле за заштиту домаћинстава.

Команда Треће чете извештена је 17. септембра да у селу Претокама (срез гружански), у кући председника радмиловићке општине Тадије Пантовића борави група четника Косте Пећанца, који су отворено наступали против партизана. Прогласом су тражили да народ буде лојалан према Немцима. Трећа и Четврта љубићка партизанска чета су од штаба Чачанског одреда добиле задатак да униште ову четничку групу. Акцијом је руководио Средоје Урошевић. Партизани су дошли у Претоке, у току борбе запленили четири митраљеза, више пушака, доста муниције и неколико вагона пшенице, која је одмах подељена сиромашнијим домаћинствима. Двојица Пантовићевих синова, његов брат *и* један четнички курир, који су учествовали у овој борби на страни четника, стрељани су.

Уз песму, из Претока су борци Треће и Четврте љубићке чете сутрадан дошла у Мрчајевце, где су, на народном вашару, пред око 2.000 људи о циљевима борбе против окупатора говорили Радован Јовановић, заменик команданта Чачанског одреда, и Средоје Урошевић.

Уништавање Пећанчеве четничке групе у Претокама имало је изванредан одјек у народу. Показало је, поред осталог, да су партизани бескомпромисни у обрачуну са фашистичким окупатором и његовим сарадницима.

Трећа чета је, затим, 21. септембра, око 23,00 часа, напала још једном на Железничку станицу и Колску радионицу у ЈБубићу. Порушене су скретиице, заплењени телеграфско-телефонски стубови, радничка и ватрогасна одела и санитетски материјал.[84]

Тих дана су по селима љубићког среза најако оснивани народноослободилачки одбори.

Стигла је и вест да је штаб Чачанског одреда, реализујући једну од одлука саветовања у Дуленима, донео одлуку о обједињавању љубићких партизанских чета у Љубићки батаљон. Команду батаљона сачињавали су: командант Миленко Никшић, трговац и члан КПЈ из Љубића, гхолитички комесар Радиша Поштић, инжењер и члан КПЈ из Мрчајеваца, заменик политичког комесара Радосав Т. Јовашевић, земљорадник и члан КПЈ из Прељине, и интендант Славко Крупеж, студент и члан КПЈ из Ракове.

Чете су све више омасовљаване. Четврта љубићка је 26. септембра извадила из Западне Мораве код Опланића и Грдице већу количину муниције, заосталу из априлског рата. Ова муниција подељена је љубићким четама пред напад на Горњи Милановац.

Низ акција извела је током септембра Пета љубићка чета.

Иајпре је оштетила, авионском бомбом, мост Млаковац на путу Чачак—Горњи Милановац. Оштећене су и телеграфско-телефонске жице. На путу Горњи Милановац—Чачак група бораца напала је, 10. септембра, Иемце, који су, после ове чарке, запалили осам кућа припадника НОП-а у Прељини. Истог дана, по поноћи, чета је напала на Железничку станицу у Прељини, с циљем да се одврати пажња жандарма како не би интервенисали у акцији рушења же-

лезничког моета преко Чемернице и других акција. Овом приликом убијени су председник општине Будимир Јовановић и Радомир Шеварлић, сарадник окупатора. Запаљена је кућа Алексе Јовашевића, али је он, са кафеџијом Обрадом Марковићем, избегао заслужену казну. Било је, тих дана, и појединачних акција бораца ове чете: Добросав Мандић је ушао у Прељину, упао у кафану и, користећи се празним пиштољем, разоружао тројицу жандарма. Њихово оружје донео је у јединицу. Чета је, 13. септембра, експлозивом пресекла железничку пругу Горњи Милановац—Брђани, порушила пропусте и онеспособила је за саобраћај. Порушен је и железнички мост преко Брусничке реке. На граници Прељине и Прислонице нападнута је, 14. еептембра, једна немачка патрола, али жртава није било ни на једној страни. После диверзија чињени су покушаји да се онемогући поправка порушених објеката. Тако су, 18. септембра, ометани пружни радници, који су, под заштитом жандарма, недалеко од Горњег Милановца, поправљали један мостић на железничкој прузи. Чета је нову акцију имала у Брђанима 22. септембра: на прузи је срушен један пропуст, а железничке шине су оштећене. Сутрадан је авионском бомбом миниран пут код Крсмановића моста у Брђанима. Бомба није екеплодирала, па је стављен нов упаљач. Пут је делимично оштећен. У наредним акцијама, уместо спорогорећег штапина почело је коришћење жице на потезање за активирање авионских бомби. Ово је покушано 24. септембра. Бомба је укопана у кубик шодера на путу и замаскирана, а потом је затегнута жица дуга око 300 метара. Наишла је једна чета Немаца из Чачка, који су, у Прислоници, покушали да оспособе телеграфско-телефонске водове. Услед експлозије, Немци су попадали са телефонских стубова. Пут је оштећен, а окупаторски војници су журно напустили место експлозије. Већ 25. септембра авионским бомбама порушена је Настића ћуприја на железничкој прузи Прељина—Брђани.[85]

Немци су настојали да изведу неке противакције на подручју борбеног деловања Пете љубићке чете. Њихова авијација је 26. септембра бомбардовала планину Вујан, јер је окупатор претпостављао да су ту концентрисане јаче партизанске снаге. Истог дана Пета љубићка чета је била планирала да нападне на Прељину, где се, уз жандарме, налазио и један вод Немаца. Међутим, Немци су се повукли у Чачак пре напада партизана, а жандарми су најурени. Заплењено је 15 пушака и шест бомби, уз нешто опреме. Овом приликом теже је рањен борац Станко Јовашевић из Прељине.

Пета чета је, потом, учествовала у ослобађању Горњег Милановца. При њој је, 29. септембра, формиран вод коњице, којим је командовао Будимир Ћусловић из Прислонице. Када је, касније, образован Коњички ескадрон Чачанског одреда, овај вод је ушао у његов састав.

Веома значајну акцију извели су, у ноћи између 26. и 27. септембра, борци Прве љубићке партизанске чете Исидор Козодер, Вукосав Козодер, Лазар Тешић, Милија Томић, Богољуб Остојић, Раденко Довијанић и Дојчило Класановић. Они су на волујским двоколицама превукли из четног логора у Овчар Бању две авионске бомбе, помоћу којих су минирали два моста: друмски и железнички.

Друмски је са обе стране пао у Мораву, а железнички једном страном. Обе саобраћајнице између Чачка и Пожеге су онеспособљене за саобраћај.

У току јула и августа, а нарочито у септембру, широм љубићког среза организован је велики број диверзантских и других оружаних акција. Летели су у ваздух железнички и друмски мостови, паљене су општинске архиве, нападане немачке јединице, уништавани петоколонаши и сарадници фашистичког окупатора. Узалудна је била и објава рата љубићким селима: Немци и жандарми трпели су пораз за поразом. Истовремено су партијска и скојевска руководства, заједно са четама, организовала у народу интензивну политичку активност, објашњавајући циљеве устанка и ослободилачке борбе, сузбијајући непријатељску пропаганду и стварајући услове за почетак функционисања народне револуционарне власти.

ТАКОВСКИ УСТАНИЦИ

У кући Исаила и Предрага Тодоровића у Сврачковцима 8. јула одржан је састанак Среског комитета КПЈ за срез таковски (Раде Кушић, Јованка Радаковић, Радисав Недељковић, Драгиша Николић —Ружић и Слободан Николић Брка), коме су присуствовали Радојица Радосављевић, члан Окружног комитета КПЈ за Чачак, инструктор тог комитета Мирољуб Матијевић, затим чланови Месног комитета КПЈ из Горњег Милановца и неки други партијски активисти: Јелена Поповић, Добрана Ђилас (која је касније отишла у Београд), Владимир Миша Лазић, Милош Ђурић, Драгомир Дражевић, Бранко Ракић, Миливоје Ђилас и оба домаћина — Тодоровићи. Овом приликом усвојена је, у духу ставова ОК КПЈ од 6. јула, одлука о формирању Таковске чете Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Ми-

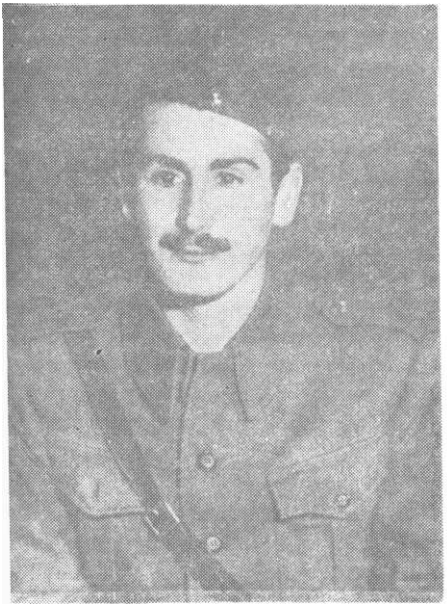

Раде Кушић

Владимир Миша Лазић

шовић". Исаило Тодоровић предложио је комаидни састав ове јединице, са командиром Бранком Ракићем, учитељем и чланом КПЈ из Сврачковаца. Сремски комитет КПЈ је предлог прихватио, јер је таква одлука донесена 6. јула у Кулиновцима, на састанку ОК КПЈ. Закључено је да се окупе први борци после састанака партијских ћелија, да се акције координирају са диверзантским групама, да се прикупљају оружје, храна, одећа и обућа. Истовремено: да се појача агитационо-пропагандни и обавештајни рад.

Када је састанак завршен, учесници састанка су обавештени да се према општини, у непосредној близини Тодоровића кућа, креће група жандарма и полицајаца. Ипак, партијски активисти су се неопажено извукли и отишли у Велереч. ..

Била су одређена три пункта за окупљање бораца.

Партизани из Горњег Милановца и околних села требало је да се скупе у Сврачковцима, ^з села у околини Груже — у Белом Пољу, а у Леушићима — из насеља под Сувобором. Зборно место за формирање чете одређено је у Брезни.

Сремски комитет КПЈ одмах је ступио у акцију. Одржани су састанци свих партијских ћелија и актива, на којима је, као уосталом и широм чачанског округа, одлучивано ко ће да пође у чету, а ко остаје за политички рад у позадини. Појединачни разговори вођени су и са напредним омладинцима. Наредних дана, појединачно и групно, прорађиван је и проглас о устанку...

Комунисти и скојевци одмах су желели у чету.

У овом крају већ је постојао Војно-револуционарни комитет, кога су сачињавали: Бранко Ракић, учитељ у Сврачковцима, Милош Ђурић, земљорадник из Невада, Исаило Тодоровић, земљорадник из Сврачковаца, Драгиша Николић, кројачки радник из Велеречи, и Драгомир Дражевић, абаџија из Горњег Милановца. Вршећи припреме за устанак, чланови овог комитета су прикупили 67 пушака, 14 сандука муниције, два ракетна пиштоља, једну пољску кухињу и нешто друге опреме.[86]

Активирана је и техника Сремског комитета КПЈ, која је радила у кући Драгише Николића у Велеречи. У њој је Слободан Николић Брка, студент из Београда, на шапирографу умножавао вести и друге материјале, који су стизали до свих партијских ћелија и упоришта. Ови материјали су дељени родољубима, до којих су снажне поруке Партије за устанак и непоштедну борбу против окупатора преносили не само чланови сремског партијског руководства, већ и сви комунисти и скојевци.

После тако свестраних припрема, у ноћи између 11. и 12. јула у Брезну, код моста преко речице Ђуроваче, почели су да пристижу борци.

Једна група је напала на Жандармеријску станицу у Такову. Разоружано је пет жандарма и заплењено пет пушака, ћебад и шињели. Командиру ове станице је наређеио да више не служи фашистичком окупатору.

У Брезни се, 12. јула, окупило 36 бораца. Очекивало се да ће стићи више људи, али су нека хапшења у Горњем Милановцу спречила један број бораца да стигне на зборно место.

Овде је, на предлог Исаила Тодоровића, образована команда чете, за коју се одлучио Сремски комитет КПЈ за срез таковски на састанку у Сврачковцима: командир Бранко Ракић, учитељ и члан КПЈ из Сврачковаца, политички комесар Миливоје Миња Ђилас, студент и члан КПЈ из Побишћа код Колашина, заменик командира Костадин Лукић, земљорадник и члан КПЈ из Леушића, а заменик политичког комесара и партијски руководилац Исаило Тодоровић, земљорадник и члан КПЈ из Сврачковаца.

Осим њих, партијску организацију у чети сачињавали су: Драгомир Дражевић из Горњег Милановца, Љубисав Недељковић из Леушића, Милета Трифуновић из Прањана, Сретен Томовић из Коштунића, Лазар Филиповић из Велеречи, Милош Лазаревић из Белог Поља, Миодраг Радовановић из Бершића, Миодраг Дамљановић из Коштунића, Милан Пантовић из Горњег Милановца и Момир Тешић из Горње Врбаве. У партијској организацији било је осам сељака, три радника, два интелектуалца и један подофицир. Секретар скојевске организације био је Миодраг Радовановић Корчагин, а чланови: Благоје Таловић из Брезне, Живота Таловић из Брезне, Радош Марковић из Прањана, Тодор Марковић из Прањана, Драгован Биорац из Леушића, Добривоје Лазаревић из Белог Поља и Драгић Луковић из Врбаве.

По формирању, чета је прешла у Леушиће, где је, на Кремену, уредила логор. Организована је војна обука и садржајан политички рад.

Командиру чете Бранку Ракићу овде је Дража Михаиловић упутио поруку — да акције, попут разоружавања жандарма у Такову „неће трпети", из чега је произилазило како он рачуна да ће командовати целокупном устаничком војском.

Са Кремена Таковска чета је отишла на збор у Прањанима, на коме су говорили Миња Ђилас и Момир Тешић, који су анализирали народу узроке слома бивше Југословенске војске и истицали циљеве устанка против окупатора. За учеснике збора било је постављено обезбеђење према Горњем Милановцу и Пожеги. Од Горњег Милановца је наишла једна жандармеријска патрола, али је разоружана, па су њени припадници пуштени.

Други велики народни збор одржан је 16. јула у Леушићима, у присуству чланова штаба Чачанског одреда: команданта Момчила Радосављевића, заменика политичког комесара Лазе Лазића и санитетског референта др Момчила Катанића. Присуствовало је око стотину грађана, који су стигли са поља и њива носећи српове и косе. Момчило Радосављевић је претходно разговарао са командом чете, а Лазић са члановима партијске и скојевске организације. Обојица су указивали на потребу непрекидног јачања дисциплине, сталне војничке обуке и политичког рада. Др Катанић је задужио групу млађих бораца да одржавају хигијену у логору и подстичу остале да чувају здравље и јачају физичку кондицију. На збору је, поред осталих, говорио и др Момчило Катанић „о беди у старој Југославији, о издајству оних који су ту беду створили, о потреби борбе против окупатора и издајника".[87]

*

Чланови штаба Чачанског одреда, с пратиоцима — групом бораца, отишли су одавде према Горњој Горевници, где су имали сукоб с Немцима и где је заробљен др Катанић...

Политички рад захватио је читаво таковско-рудничко подручје. О устанку и борби против окупатора било је говора и на Руднику, где је у кући Драгиње Даниловић одржан омладински састанак, коме су присуствовали: Душан Петровић Шане, организатор устанка у Шумадији, Раде Кушић, секретар Среског комитета КПЈ за срез таковски, и Владимир Лазић, секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез таковски. Они су младима указали на неминовност образовања борбених јединица устанка — да би почела борба против окупатора. Чланови партијског и скојевског руководства таковског среза имали су овакве састанке и договоре у низу сеоских насеља.

Док је Таковска партизанска чета на Кремену у Леушићима организовала војну обуку, упозорена је да постоји могућност да је Немци нападну. И заиста, ово се догодило 22. јула:

„Немачки план напада био је уемерен на опкољавање и брзо уништење партизана. Једна немачка колона пошла је од Милановца, а друга ***од*** Пожеге. Партизани су поставили заседу на путу и били приправни на Кршу, али нису рачунали на тако велику немачку формацију. Немачка колона из Милановца стигла је раније и распоредила се код Срећковића капије, а једног мотоциклисту су послали да ухвати везу са колоном која је долазила из Пожеге. Он је наишао на партизанску заседу, која је отворила ватру из путпака и на њега бацила бомбу. Кад је немачки војник пао с мотоцикла, почела је борба. Немачка колона из Пожеге била је тек у Чемерничком пољу код задруге и није могла да пружи ефикаснију помоћ у опкољавању партизана. Партизани су, међутим, да би избегли опкољавање од прилично велике немачке формације, пошли према Коштунићима, низбрдицом преко Ерића, затим су скренули полулево кроз Недељковиће, испод куће Андрије Недељковића, преко потока Каменца пребацили се Перишића забраном, сишли у Шибан и скупили се у шуми Добросава Перишића. Могли су одатле да виде како се иза њих саставља немачки обруч. Опкољавање је било успешно избегнуто.. ."[88]

Немачке снаге бројале су у овој акцији око 400 људи.

После извлачења партизана, Немци су блокирали горњи део села и вршили претрес партизанских кућа. Увече су у школу на Повитом брду довели десетак породица, којима су показивали фотографије партизана и тражили информације о томе где се налазе. После тога, Немци су у журби камионима напустили Леушиће и отишли према Горњем Милановцу.

Таковска партизанска чета се пребацила, затим, у Горње Бањане, па у ЈБутовницу. Једна група бораца коју је водио Бранко Ракић, отишла је у Мајдан, јер је постојало обавештење да се ту, у својој кући, налази познати београдски полицајац Светозар Вујковић. Међутим, Вујковић је већ био побегао. Тада је дат задатак Предрагу Тодоровићу да, са једном групом бораца, уништи Вујковићеву кућу. Акција је успешно изведена.

У Љутовници је у чету стигла ,,директива о распуштању некомпромитованих бораца". И — директива о „борбеним десетинама" је спроведена.

У чети је остао углавном командни кадар: командир Бранко Ракић, политички комесар Миња Ђилас, заменик командира Коста-

дин Лукић, заменик комееара Исаило Тодоровић, затим Божа Ђорђевић и борци Милош Јевтовић и Љубисав Недељковић, који су одлучно одбили да се врате кућама.

Последице су биле велике. Код појединаца се јавила сумња у оправданост формирања чета и почетка устанка, а осетио се и страх код људи који су се афирмисали као присталице и помагачи оружане борбе. Ово је оцена и Среског комитета КПЈ за срез таковски, који се састао крајем јула или почетком августа.

Комитет је закључио да се борци врате у чету и мобилишу нови, да чета „одмах крене у акције, јер ће само акције подићи борбени морал", да партијске организације у позадини „организују акције — паљење општинских архива, сечење телефонских бандера, протеривање реквизитора и порезника, разоружавање жандарма, хватање шпијуна и издајника". Уствари, „комбиновати акције чете и група из позадине и прећи у општу офанзиву", како је писао Радисав Недељковић.

Уследили су састанци партијских ћелија и скојевских актива. Чета је одмах окупљена, настављено је њено омасовљавање и започеле су акције.

У Сврачковцима је, 4. августа, спаљена општинска архива. У току ноћи једна група бораца је, 5. августа, код моста на реци Деспотовици, недалеко од Горњег Милановца, имала сукоб са жандармима, али губитака није било ни на једној страни. Користећи и бензин, две групе бораца и позадинских радника (Радисав Јанићијевић Бомба, Бранко Алексић, Драгован Биорац, Радисав Милојевић, Слободан Николић Брка, Милош Јевтовић и Милутин Тодоровић Жица) запалиле су, 7, августа, сењак изнад касарни у Горњем Милановцу. Био је то огроман сењак, па су изгореле велике количине сена. Пламен се видео чак и у Чачку и на Руднику. Друга група је сутрадан експлозивом оштетила железничку пругу између Криве Реке и Накучана и запалила Железничку станицу у Љутовници. Трећа је, такође 8. августа, код Дивљаке, између Горњег Милановца и Невада, напала немачку патролу, убила два Немца и заробила једног подофицира. За одмазду, Немци су ухапсили 40 лица, међу којима је био и члан КПЈ Милутин Тодоровић Жица. Сутрадан су немачки војници у Невадама запалили неколико кућа и убили једног сељака. У Горњем Милановцу стрељали су два партизана из Посавине, који су лечени у болници. Ипак. били су принуђени на преговоре, после којих су партизани ослободили заробљеног подофицира, а Немци — похапшене таоце.

У селу Ба таковски партизани су 8. августа извели још једну успешну акцију — запалили су општинску архиву. Када је ово учињено, у ноћи између 11. и 12. августа, заплењени су печати, а општинској управи забрањен рад. У Мајдану је 13. августа одржан збор, на коме 1е Раде Кушић, секретар Среског комитета КПЈ, говорио народу о ступању у партизане и престанку рада и сарадње општинске управе са окупаторским властима. После збора запаљена је не само општинска архива, већ и општинска зграда. Овог дана пламтела је и општинска архива у Угриновцима. . .

Окупатор и његови сарадници нису имали мира. Њихове патроле, које су покушавале да изађу из Горњег Милановца, засретане су и враћане. Запаљени су и неки немачки магацини...

У јеку ових акција НОП у таковском крају претрпео је тежак ударац. Наиме, 23. августа састали су се у Невадама, код куће Милоша Ђурића, Раде Кушић, секретар, и Слободан Николић Брка, члан Среског комитета КПЈ за срез таковски, са чланом ОК КПЈ за Чачак Радојицом Радосављевићем. Договорили су се да се Радосављевић и Николић сутрадан састану код Пољавића воденице у Невадама са Бранком Алексићем, чланом Среског комитета СКОЈ-а за срез таковски, с циљем да се договоре о даљем активирању омладине. У Ђурића кућу дошао је и Чедо Димитријевић, с ким се Раде Кушић познавао из политичких активности у Београду пре рата. Димитријевић је у Горњи Милановац стигао одмах по окупацији земље, са женом и дететом. Сутрадан, 24. августа, код Пољавића воденице нашли су се Радосављевић, Николић, Алексић и омладинац Милан Пантовић, који је донео неке материјале за таковске партизане и склонио их. Пре него што је састанак почео, изненада су се појавили полицијски агенти и униформисани жандарми. Слободан Николић Брка, који је био хром, почео је да се извлачи, али су га жандарми убили. Остале су опколили, везали и потерали за Горњи Милановац. Одавде су интернирани у Бањички логор, где је убијен Радојица Радосављевић.

После извесног времена, Раде Кушић је због овог случаја позван у Окружни комитет КПЈ. У Липници су са њим разговарали секретар ОК КПЈ Раде Минић и политички комесар Чачанског одреда Ратко Митровић, али и командант Момчило Радосављевић. После тога је у таковски крај најпре упућен инструктор ОК КПЈ Мирољуб Матијевић, а за њим и члан ОК КПЈ Милорад Станишић. Они су свестрано испитивали шта се догодило (и како) код Пољавића воденице. Њихова испитивања показала су да је Чедо Димитријевић издајник и агент, који је састанак код Пољавића воденице пријавио полицији. Раде Кушић је ослобођен сваке одговорности, па је, касније, поново, као секретар, ушао у Сремски комитет КПЈ за срез таковски.

Међутим, поука случаја из Невада била је упозоравајућа, па је појачана будност.[89]

Провокатори су се, у то време, појављивали и у другим деловима чачанског округа. Али, правовремено су откривани, па су домети њихових акција били ништавни.

Ефикасно су сузбијани и пљачкаши. Код Белог Поља ухваћена је петорка дрских коњокрадица, осуђена на смрт од партизанског суда и стрељана. У народу су овакви поступци партизана наишли на одобравање и пуну подршку.

Настављене су политичке и оружане акције.

Партијске организације су радиле у духу ставова ОК КПЈ за Чачак. Ћелије КПЈ Леушића, Прањана и Коштунића сачиниле су план уништавања општинских архива у Коштунићима, Каменици, Прањанима и Брезни. Наоружани једном пушком, пиштољем и бомбом, Милић Лукић, Радисав Недељковић, Сретен Томовић, Милојко

Дамљановић, Радосав Продановић, Радиша Продановић, Радиша Милановић, Миливоје Аврамовић и Живан Дамљановић попалили су све књиге, изузев инвалидских књижица, у Коштунићима. Акција је поновљена 20. августа — том приликом изгорела је и општинска зграда.

После ове акције формирана је борбена група од 20 бораца, међу којима је било и неколико наоружаних. Уз помоћ ових људи, спаљена је 20. августа у Каменици општинска архива и на згради исписане пароле са позивом у борбу против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Пошто није било довољно оружја за оружану групу, одлучено је да се оно набави. Њени припадници су отишли у Тометино Поље, где је у току априлског слома разоружана нека већа јединица бивше Југословенске војске, иза које су остале „гомиле оружја". Радисав Недељковић је о том подухвату писао:

> „Веровали смо да оно није предато Немцима, да је нешто склоњено и сачувано, јер планинци воле оружје, они су га од давнина имали, јер им је требало да се одбране од вукова и хајдука... И — нисмо се преварили. Скоро у свакој кући којој смо дошли нашли смо пушку. Свакоме ко је имао пушку поставили смо да пође с пушком у борбу или да да пушку другоме који хоће да се бори. Пушка не сме да остане узалудно док се води гигантека борба за слободу. Неки су се лако растајали од пушке, само да не иду од куће.. ."[90]

О овој акцији таковских партизана неко је обавестио четнике на Равној гори. Отуда је упућена једна група „да казни такву дрскост". Четници су пратили партизане који су се враћали из Тометиног Поља, али су од тога одустали негде на граници Дружетића и Коштуниће.

За то време Таковска партизанска чета налазила се, изводећи мање оружане акције, око Горњег Милановца и Рудника. Једна њена група имала је, 8. септембра, окршај код Горњег Милановца. Отворила је ватру на немачки камион недалеко од града, запалила га и ранила једног окупаторског војника. Део чете отишао је, потом, у Леушиће, где је дочекао борбену групу која се, с оружјем, враћала из Тометиног Поља.

Уствари, првих дана септембра Таковска партизанска чета подељена је на два вода. Један је изводио акције око Горњег Милановца, рушио комуникације према Руднику, Крагујевцу, Београду и Чачку и палио општинске архиве, док је други деловао у „горњем делу среза", окупљајући нове борце. Он је преко Савинца, Такова и Брезне стигао у Леушиће, где се спојио са борбеном групом која је донела оружје из Тометиног Поља.

Комунисти су појачавали политички рад у народу. Пуни младалачког ентузијазма, скојевци су у овом предњачили. Истовремено, Таковска чета је акцијама доказивала да непријатељ не може бити спокојан у свом гарнизону у Горњем Милановцу.

Већ су 17. септембра на Железничкој станици у Кривој Реци биле покидане телефонско-телеграфске линије, у Враћевшници нападнута пошта, демолирани апарати и радницима забрањен рад. Исечени су телефонски стубови од Враћевшнице до близу Невада и покупљена жица. У акцији се нарочито истакао млади обућарски рад-

ник Милосав Мишула Басарић из Горњег Милановца. На Савинцу је 20. септембра спаљена општинска архива, а управи наређено да обустави служење окупатору.

Пошто је ојачана припајањем борбене диверзантске групе у Леушићима, Таковска чета, односно већи део чете, отишао је у Прањане, спалила архиву и обуставила рад општинске управе. Уједно, помогла је Народноослободилачком одбору, чији је председник био Милорад Трифуновић, члан КПЈ. Председник општине Драго Јеремић бахато се понашао према грађанима. Истицао је да је он — диктатор! Говорио је:

— Фирер је у Немачкој, ја и он у Прањанима!

Упућена је патрола да ухвати Јеремића, али је он побегао. Ни касније није променио своја политичка убеђења.

Из Прањана чета је отишла у Коштуниће, где је 21. или 22. септембра одржан народни збор. Кратким говором народу се обратио Воја Николић, учитељ из Брајића, четнички четовођа. Потом су говорили Вељко Томић, командир овог дела Таковске партизанске чете, и Ратко Митровић, политички комесар Чачанског одреда, који је, са Радом Минићем, секретаром Окружног комитета КПЈ, пошао на Равну гору на преговоре са Дражом Михаиловићем. Комееар Чачанског одреда је веома уверљиво говорио, истичући да ће партизани под вођством Комунистичке партије Југославије извојевати победу и остварити вековне тежње народа за слободу, бољи живот и праведније друштвено уређење и да неће никад изневерити борбу и интересе радног народа. Супротставио се четничким гледиштима о томе „да није време" за борбу против окупатора, подсећајући да је робовима увек време да се боре за своју слободу. Митровићев говор сна-

Народни херој Драгомир Дражевић

Миливоје Ђилас

жно је одјекнуо у народу, а око 25 младића из Коштунића одмах је ступило у Таковску партизанску чету.

Чета је, са Ратком Митровићем и Радом Минићем,, отишла у Теочин. Одређени су одважни борци Божо Недић, Љубисав Недељковић и Радосав Продановић да прате ову двојицу партијских радника. У Теочину је запаљена општинска архива, а на народном збору, поред осталих, говорио је Радисав Недељковић, позивајући нове борце у устаничке борбене редове.

Уследио је нови марш. У Горњим Бранетићима је запаљена општинска архива. У Озрему је одржана конференција са омладином, па је десетак младића одмах узело устаничко оружје. Са застанцима и одморима, марш је настављен преко Доњих Бранетића, Врнчана, Калиманића и Љутовнице до Велеречи. Успут је забрањен рад општинској управи у Калиманићрша и запаљена општинска архива. После одмора марш је настављен преко Невада и Врбаве ка Луњевици, где су се поново спојила оба дела Таковске партизанске чете, која је снажно нарасла и већ имала неколико стотина бораца.

„Деоба чета на два вода и њихов марш по територији среза и акције које су вршене на овом маршу биле су веома успешне. Попаљене су општинске архиве, формирани народноослободилачки одбори, извршен је веома значајан и обиман пропагандни рад на објашњавању циљева НОБ, на потреби јединства свих снага у борби против окупатора и домаћих издајника, на раекринкавању четничке пароле „Није време за оружану борбу, треба чекати". Извршена је мобилизација бораца за чету. Малена чета нарасла је толико да је од ње створено четири чете и партизански батаљон. Порушени су мостови, прекинут путнички и железнички, телеграфски и телефонски саобраћај, Милановац је одсечен, изолован и опседнут. Припремљено је све за његово освајање.. ."[91]

Устанак је у таковском срезу већ узео такав замах да га више ништа није могло да заустави. А тада је дошао велики тренутак — у Луњевици је 25. септембра формиран Таковски батаљон Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић".

Чин је био изузетно свечан. Трубач је свирао збор, па је постројеним борцима саопштена одлука о образовању Таковског партизанског батаљона. Бранко Ракић, дотадашњи командир Таковске чете, прочитао је састав штаба батаљона и распоред бораца по четама.

За команданта је постављен Бранко Ракић, учитељ и члан КПЈ из Сврачковаца, за политичког комесара Миливоје Ђилас, студент и члан КПЈ из Побишћа код Колашина, за заменика команданта Момир Тешић, активни наредник БЈВ и члан КПЈ из Горње Врбаве, за заменика политичког комесара Богдан Оклобџија, поштански чиновник и члан КПЈ из Београда, за интенданта Божа Ђорђевић, свршени ђак пољопривредне школе из Доње Врбаве. Батаљон није имао санитетеког референта.

У Прву чету сврстани су борци из Горњег Милановца и околине. За командира је одређен Војо Булатовић, студент и члан КПЈ из Београда, за политичког комесара Милош Лазаревић, земљорадник и члан КПЈ из Белог Поља, за заменика политичког комесара Владимир Миша Лазић, студент и члан КПЈ из Горњег Милановца.

У Другу чету ушли су борци из Велеречи, Сврачковаца, Невада, Горње и Доње Врбаве, Белог Лоља, Горње и Доње Црнуће и Липовца.

Народни херој Тадија Лндрић

Народни херој Радисав Јанићијевић

Командир: Тадија Андрић, активни поднаредник БЈВ и члан КПЈ из Белог Поља, политички комесар: Радисав Недељковић, земљорадник и члан КПЈ из Леушића, заменик комесара: Исаило Тодоровић, земљорадник и члан КПЈ из Сврачковаца.

Борци из Врнчана, Горњих и Доњих Бранетића, Озрема, Лозња, Бањана, Теочина, Коштунића, Леушића, Прањана, Брезне и Срезојеваца ушли су у састав Треће чете. Командир је био Радисав Јанићијевић Бомба, активни наредник БЈВ и члан КПЈ из Белог Поља, политички комесар Костадин Лукић, земљорадник и члан КПЈ из Леушића, заменик политичког комесара Милојко Дамљановић, чиновник и члан КПЈ из Коштунића, коме је нешто касније поверена дужност комесара.

У моменту формирања Таковеки батаљон имао је три чете.

Нешто касније образована је и четврта — Рудничка чета, са борцима из Рудника, Мајдана и села око Рудника. Комаидир је био Вељко Томић из Боане у Црној Гори, који је био чиновник и члан КПЈ у Београду, а комееар Милутин Тодоровић Жица, ђак и члан КПЈ из Сврачковаца.

После формирања Таковског батаљона и чета, штабовима је саопштено да предстоји напад на Горњи Милановац. Истог дана борбена група партизана спалила је општинску архиву у Такову. Сутрадан је миниран железнички мост у Семедражи. Све ово представљало је увод у највећу акцију таковских партизана — оелобођење Горњег Милановца, у коме су учествовале и неке друге јединице Чачанског одреда.

У ово време Таковски партизански батаљон био је веома бројан — нарастао је на скоро 800 бораца...

Из устаничког периода у таковско-рудничком крају занимљива је једна појава: оглашавање Друштва српских писаца и уметника антифашиста. Најпре је, 14. августа, на Руднику објављен проглас „Српском народу", а потом више бројева листа „Обавештења Друштва српских писаца и уметника антифашиста".

У прогласу „Српском народу" се, поред осталог, каже:

„Ми, чије песме уче твоја деца, чије књиге, слике и скулптуре красе твој дом, ми знамо, поробљени и обешчашћени српски народе, да данас немамо да бирамо...

Верујемо једино да је дошло време када човек треба сам себи да даје право а не да га тражи.

Узми ово право и бићеш слободан, српски народе!"

Проглас се завршава позивом на устанак:

„Куцнуо је последњи час да се пренемо и устанемо у одбрану свог опстанка.

Дужност је сваког правог српског родољуба да свима силама настане да се онемогуће паклене намере фашистичких злочинаца за уништење наше земље и нашег народа. И зато те позивамо ми, твоји писци и уметници, да одлучно, у свакој прилици и свим сретствима, помогнеш наше устанике у њиховој витешкој борби противу фашистичких главореза и злотвора српског народа.. ."[92]

Проглас је за Друштво српских писаца и уметника антифашиета потписао Слободан Братић. Имена осталих чланова нису позната.

Народ се отворено позива у борбу, јер другог избора једноставно није било. Братић и његови другови су потом отишли у Драгачево. Састали су се са Вировском партизанском четом, али у њу — пошто нису имали уредну партијску везу — нису примљени, па су се вратили на Рудник. У њиховом листу „Обавештења..." објављено је више прогласа и текстова програмског карактера. Лист је умножаван на шапирографу. У броју од 14. септембра текстом „Генерали

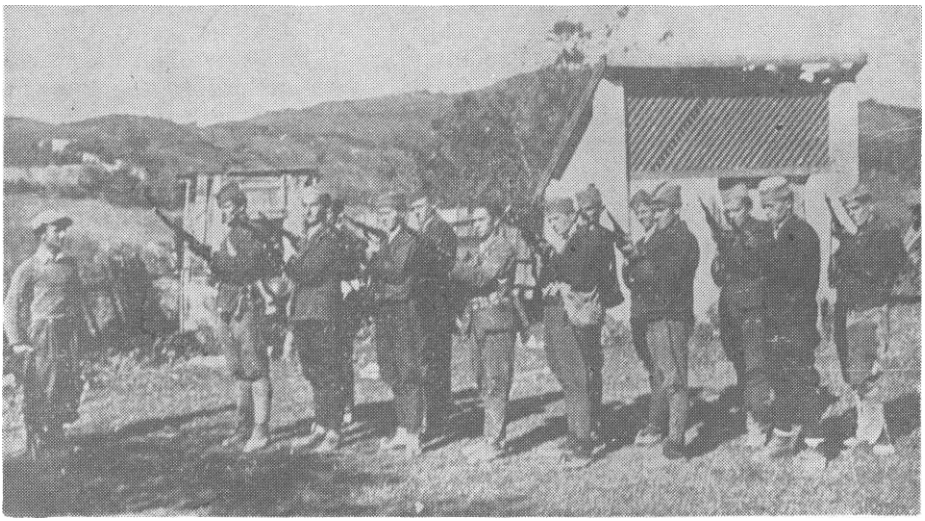

Један вод Рудничке партизанске чете обучава се у руковању оружјем

против народних слобода" осуђени су сви квислинзи у поробљеној Југославији, а о генералу Милану Недићу и његовим сарадницима се каже:

„Владају генерали земљом Србијом, владају и злочинима својим натапају српску земљу крвљу српских синова...

Владају генерали земљом Србијом, владају и владавином својом убијају наш народ и нашу слободу...

Владају генерали земљом Србијом, владају и владавршом својом хушкају све и свакога на братоубиство, на ропство и покорност фашистичким злочршцима.. ."[93]

Следи позив у борбу.

Већ 1. октобра Друштво српских писаца и уметника антифашиста обратило се омладини:

,,Дижи се и ти на устанак, омладино српска".

Женама је нешто касније, 14. октобра, поручено:

„Фапшзам — то је ропство.
Фашизам — то је рат.
Фашизам — то је смрт...

Сви ми, а пре свега ви — српске жене и мајке треба да знате да је боље умрети у рову за слободу, него чувати живот за једну каснију и срамну смрт, за смрт од метака фашистичких крвника. Одбрана српског народа од фашистичког јарма, наша је највећа мисао. Нека та мисао постане наш задатак.. ,"[94]

Очигледно је да прогласи и програмски текстови у „Обавештењима Друштва српских писаца и уметника антифашиста" нису искључиво намењени за подручје на коме је деловао Таковски батаљон Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић". Међутим, они су свакако значајна појава за читаву устаничку Србију, јер сведоче антифашистичко опредељење стваралаца и интелигенције у време када је Комунистичка партија Југославије увелико организовала веће партизанске одреде за борбу против окупатора и свих који му служе. Прогласи са Рудника пружају управо подршку партизанској и комунистичкој активности, позивајући на устанак све родољубе.

Таковски крај тада је увелико захватио пламен народног устанка. Борбенрш дејствима створена је слободна територија, а Немци су се задржали још једино у среском месту — у Горњем Милановцу.

ДРАГАЧЕВСКЕ ЧЕТЕ

Бата Јанковић, инструктор Окружног комитета КПЈ за Чачак, донео је 8. јула у Гучу проглао о устанку, одржао састанак са партијским активистима, скојевцима и симпатизерима у кући Тихомира Бугарчића и саопштио одлуку о формирању Среског поверенства КПЈ за Драгачево, у које су ушли: Милић Бугарчић, студент из Гуче (секретар), Раденко Броћић, ђак из Гуче, Јеремија Јечменић, општински чиновник из Губереваца, и Ратко Шибинац, земљорадник из Дучаловића.

Наредног дана је Ратко Митровић у Гучи одржао шире саветовање са комунистима Драгачева. Упознао их је да је образован штаб

Чачанског одреда, па је договорено да се убрзају припреме за формирање Драгачевске партизанске чете. Још раније је одређено да окупљање драгачевских партизана буде 13. јула на Здрављаку — планина Јелица.

Осмог јула одржан је и низ састанака партијских организација, а на збору у Турици грађанима су о потреби борбе против окупатора говорили комунисти из Гуче Ђорђе Ђорђевић и Раденко Броћић. На Белом брду (планина Јелица), између Зеока и Јездине, Ратку Митровићу и Момчилу Радосављевићу, комесару и команданту Чачанског одреда, Милан Петровић Сурцо, Ранко Врељански, Ратко Шибинац, Милан Јанковић Амица и Светислав Недовић поднели су извештај о стању у селима од Овчара до Зеока. Најпре у Дучаловићима, а потом и у Горачићима, Бата Јанковић је, наредних дана, одржао састанке са члановима партијских ћелија, на којима је договорено ко ће да пође у партизанску чету. У Горачићима је одлучено да се о устанку обавесте сви способни мушкарци.

Комунисти Гуче добили су задатак да окупе борце из више' општина — Гуча, Вича, Граб и Котража. У Каони су браћа ЈБубивоје и Драгиша Пајовић обавестили најпре комунисте, а потом и грађане да ће бити образована Драгачевска чета Чачанског партизанског одреда.

Партизанску акцију покушали су да омету официри које је Дража Михаиловић са Равне горе упутио у Драгачево да организују четнички покрет. У томе су само делимично успели у Лиси. После збора у Вичи, на коме је говорио и Милић Бугарчић, четници су претукли омладинца Душана Главоњића, јер је давао подршку се-

Милић Бугарчић

Раденко Броћић

кретару Среског поверенства КПЈ. На петровданском сабору у Грабу, 12. јула, Андрија Главоњић из Горачића и Милан Јанковић Амиџа из Зеока обавестили су напредне омладинце о формирању Драгачевске партизанске чете.

Зборна места за окупљање бораца била су у Гучи, у Расовцу (Горачићи) и на гробљу села Ртара.

Свитао је 13. јул када је на Здрављаку почело прикупљање партизана. Окупило се око 200 бораца из више драгачевских села, као и из Чачка, Јездине, Придворице, Бељине, Парменца и Паковраћа — насеља у трнавском срезу. Њима је говорио Бата Јанковић, истичући да је Централни комитет КПЈ донео одлуку о устанку. Указао је на задатке партизанских чета, а потом рекао:

— Одлуком Војно-револуционарног комитета, у Драгачеву се формирају две партизанске чете.

За командира Прве чете одређен је Предраг Јевтић Шкепа, правник и члан КПЈ из Горњег Милановца, који је овде стигао из Рожаца на Каблару, а Друге — Радомир Раде Прелић, чиновник и члан КПЈ из Гуче. Комесари су били: Милан Петровић Сурџо, радник и члан КПЈ из Чачка (родом из драгачевских Ртара), и Ратомир Костић — Коле Мароканац, радник и члан КПЈ из Груже, чији је заменик био Андрија Главоњић, земљорадник и члан КПЈ из Горачића.

Борци са оружјем подједнако су распоређени по четама.

Из одмаралишта Здрављак чете су се снабделе прибором за јело, а потом отишле на вис Градина, где је, поред рушевина средњовековног града, организована војна обука, уз политички рад. Након дан-два, логор је промењен — борци су прешли на Клик (планина Јелица).

Оружаних акција није било, па су појединци, нарочито из горњег Драгачева, почели да одлазе кућама. Изостала је чвршћа веза са Среским поверенством КПЈ, али и штабом Чачанског одреда. Осећала се и несташица у храни. Борци из Гуче и околних насеља тражили су да се напусти планина Јелица и оде у њихов крај. Неактивност је утицала да се чете делом осипају. У њима је бшш шездесетак бораца када је стигла директива о борбеним десетинама, коју је донео Милан Бата Јанковић.

Предраг Јевтић Шкепа није хтео да спроведе ову директиву, али је преовладало мишљење већине. Чете еу одмах разбијене на групе, а под оружјем је остала само једна десетина, коју су сачињавали они борци који нису били родом из Драгачева.

У међувремену, жандарми су ухапсили тројицу бораца из Гуче (Јован Протић, Средоје Чворовић и Живорад Гавриловић), али су, их, на интервенцију и јемство грађана, пустили. Ухапшен је и Миломир Милосављевић, партизански борац из Дучаловића, па су формиране две групе партизана са задатком да га ослободе — једна из Дучаловића, друга из Горачића. Али, Милосављевић је пуштен.

Среско поверенство КПЈ анализирало је понашање комуниста приликом окупљања у партизанеке чете, па је пет чланова искључено: били су недисциплиновани. Одлучено је да се одлучније пређе на акције.

И заиста, у ноћи између 20. и 21. јула на Караули (планина Јелица) организована је заседа, јер се очекивало да ће из Чачка у Гучу да наиђе бан Дринске бановине. Када се он није појавио, Раденко Броћић, Јеремија Јечменић, Ратомир Костић, Милић Бугарчић и Милан Јанковић Амица су исекли жице са пет телефонских стубова и поразбијали изолаторе. Тако је пресечена телефонска веза између Чачка и Гуче.

Уследило је политичко ангажовање да се елиминишу последице спровођења „директиве о борбеним десетинама". Стање је анализирано и у ћелијама КПЈ. Појачан је политички рад у народу. У Гучи је почела да ради техника Среског поверенства КПЈ. Умножаване су вести и одашиљане у села.

У Драгачеву није било немачких посадних јединица. Власт Начелства среза драгачевског и општинских управа обезбеђивали су жандарми.

У другој половини јула Срееки комитет КПЈ за ариљски срез, који је деловао у оквиру Окружног комитета КПЈ у Ужицу, налазио се у Драгачеву. Он је уемеравао активност ћелија КПЈ у драгачевским селима Вирову, Лопашу и Церови. У њему су од Драгачеваца били Војислав Пајић, раније члан ОК КПЈ у Чачку, и Свето Шендековић, обојица из Вирова. Овај комитет имао је своју технику, која је умножила проглас ужичког Окружног комитета КПЈ „Срби у бој", али и посебан проглас за Драгачевце. У њему се, поред осталог, каже:

„СИНОВИ ДРАГАЧЕВА!

Шта нам доноси Хитлерова „обнова" Србије?

Беду! Беду сељаку јер плански празни наше кошеве и амбаре; беду занатлији, јер односи материјал потребан за прераду; беду малом трговцу, јер нема робе потребне за обрт; беду раднику, јер кочи ионако бедну нашу народну привреду и индустрију. И смрт нам доноси, можда лагану, али свакако сигурну смрт. Смрт евима: и онима који не могу да поднесу тиранију његове солдатеске попрскане крвљу европских народа, и свима који се заваравају детињастом надом да ће боље доћи само по себи!

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ СРБИЈЕ!

Сили се супротставите силом.. ."[95]

Уследили су састанци руководстава и ћелија КПЈ, у чијем раду је учествовао и Милан Мијалковић Чича, затим Милинко Кушић, члан Окружног комитета КПЈ за Ужице. На састанцима ћелије договорено је ко треба да пође у Ариљску партизанску чету, која је формирана 30. јула. У овој чети било је 12 Драгачеваца.

Првих дана августа, групе бораца из борбених десетина почеле су да се окупљају, по одлуци Среског поверенства КПЈ, у Зеокама. Најпре их је било свега 12. Од њих је, овде, 10. августа, образована Зеочка партизанска чета, која је постала језгро за окупљање драгачевских партизана. За командира чете, коју су формирали Ратко Митровић и Бата Јанковић, изабран је Миломир Милосављевић, радник и члан КПЈ из Дучаловића, а за комесара Нико Павић, професор и члан КПЈ из Чачка. Павића, који је потом отишао у љубићки

срез, заменио је Љубинко Радојичић, земљорадник и члан КПЈ из Дучаловића.

У међувремену је Среско поверенство КПЈ, посредством Окружног комитета КПЈ за Чачак, затражило од Покрајинског комитета КПЈ да се комунисти Вирова, Церове и Лопаша издвоје из надлежности ариљског Среског комитета КПЈ, самим тим — и да се Драгачевци из Ариљске партизанске чете врате у свој крај. Пошто је сагласност добијена, борци из Вирова и Церове су се вратили 9. августа. Њима су се придружили борци из суседних села. Изведено је неколико акција: попаљене су општинске архиве у Миросаљцима, Доњој Краварици и Прилипцу, а у ноћи између 14. и 15. августа посечено је шест телефонских стубова у Горобиљу. Тако је прекинута телефонско-телеграфска веза између Пожеге и Ариља. Пре ових акција, 13. јула, од бораца који су се вратили из Ариљске партизанске чете и од новопридошлих образована је Вировска партизанска чета Чачанског одреда. Командир је био Војислав Пајић, радник и члан КПЈ из Вирова, а комесар Милојко Ћирјаковић, земљорадник и члан КПЈ из Вирова. Чета је прешла у нови логор — између Вирова и Доње Краварице. Недалеко од Гуче Милојко Ћирјаковић је одржао састанак са групом председника општина и захтевао да одмах обуставе вршење својих дужности.

Већ тада читаво Драгачево је било слободно. Жандарми су се још налазили само у Гучи и Марковици.

Бројно је нарастала и Зеочка партизанска чета.

Међу борцима је владало расположење да се и Гуча ослободи. За ову акцију затражена је помоћ и од штаба Чачанског одреда.

Уследиле су брзе акције...

Партизанска чета из Зеока је у ноћи између 16. и 17. августа ликвидирала Жандармеријеку станицу у Марковици. Жандарми су побегли према Овчар Бањи, остављајући неколико пушака и доста муниције. Изјутра је у овом месту растурена општинска управа.

Док су те акције припремане Бата Јанковић је, недалеко од Гуче, одржао састанак са руководиоцима Вировске партизанске чете Војиславом Пајићем и Милојком Ћирјаковићем. Договорено је како да се реализује план напада на Гучу.

Напад на ово место почео је 17. августа у 17,45 часова. Учествовале су Прва трнавска, Зеочка и Вировска партизанска чета. Рачунало се да упад буде изненађујући како би жандарми били разоружани по улицама, а тек потом да се нападне на Жандармеријску станицу. Изненађење је изостало, јер је једном борцу Вировске чете случајно опалила пушка. Ово је био сигнал жандармима да *ге* повуку у своју зграду, из које су пружили снажан отпор. У борби се истакао Раденко Мандић, борац Прве трнавске партизанске чете. Погинуо је његов саборац Десимир Крсмановић из Трнаве.

У нападу на Гучу учествовало је око 70 бораца, наоружаних пушкама, бомбама и са четири пушкомитраљеза. Иако варошица није ослобођена, акција је оцењена као успешна и имала је велико пропагандно дејство на народ Драгачева. О току борбе и њеним исходима штаб Чачанског одреда известио је Главни штаб НОП одреда за Србију:

„Извршено је поседање Гуче 17. 08. у пет сати по подне. Замишљено је да се акција изведе без крви и борбе са жандармима, који су једина наоружана сила у Гучи. Међутим, неопрезношћу. .. један партизан из Вировачке чете опалио је један метак... Десет другова са бомбама и пиштољима, који су послати напред да поседну станицу, јер су се жандарми били разишли по улицама раскомоћени, били су овим пуцњем изненађени и спречени да стигну до циља... Тако је дошло до борбе која је трајала 2,5 сата. Станица је готово уништена. Рачуна се на више мртвих и већи број рањених жандарма. Један партизан из трнавске чете погинуо је. Уништена је телефонска централа, запаљена је сва архива пореске управе, узето 16.140 динара, 2 радио апарата и две писаће машине. Од оружја само један пиштољ, и ако је главни циљ био разоружавање жандарма.. ."[96]

Трнавски партизани су се после напада на Гучу вратили на свој терен, а драгачевске чете — у своје логоре.

Али, жандарми нису мировали. Сутрадан по нападу на Гучу, ухапсили су Селимира Кувељића, Миљка Стојића, Милана Јањића, Милосава Јањића, Ранисава Јањића и неке друге гучке омладинце, за које су сматрали да су сарађивали са партизанима. Ипак, после интервенције родбине и мештана, ови младићи су пуштени кућама.

Након напада на Гучу, чланови Среског поверенства КПЈ Драган Вранић и Раденко Броћић, заједно са Батом Јанковићем, отишли су у Рогачу. Броћић се, потом, вратио у Гучу — да би склонио технику Среског поверенства КПЈ. Чедомир Чедо Вујовић, председник општине у Грабу и сарадник Немаца, позвао је жандарме, који су дошли у Рогачу у ноћи између 21. и 22. августа, опколили шталу на којој су заноћили Вранић и Јанковић, па су их, представљајући се као партизани, позвали да изађу. Али, ово је била варка. Жандарми су одмах припуцали. Погинуо је Драган Вранић. Бата Јанковић, иако рањен, успео је да се извуче и пребаци у Атеницу код Чачка, где је лечен. Сазнавши шта се догодило у Рогачи, Раденко Броћић је отишао у Зеоке, нашао партизанску чету и пренео јој задатке — да крене у горње Драгачево и пали општинске архиве.

Од краја јуна у Дучаловићима се налазила радио-станица ЦК КПЈ, која је овде допремљена преко Чачка уз помоћ Ратка Митровића. Станицом је руководио истакнути научник Павле Савић из Београда, а обезбеђивали су је чланови партијске ћелије из села. Радио-телеграфиста је био Чеда Македонац (Седек Костовски, студент и члан КПЈ из Леунова код Маврова). Станица је редовно укључивана у један сат по поноћи. Према добијеној шифри, упућиван је позивни сигнал другој станици (највероватније у Коминтерни), али одзива није било.

У Ртаре су, 27. августа, предвођени агентом Божом Радосављевићем Величковцем, из Чачка упали Немци. Дошли су камионима и опколили кућу у којој су се налазили партијски радници Милан Петровић Сурџо, његова супруга Јела и Ранко Врељански. У покушају бекства рањен је и убијен Милан Петровић, док је Врељански успео да се извуче. Немци су запалили Петровића кућу. Ухапсили су Сурџовог брата Милојка, супругу Јелу, Јездимира Бојовића, Радојла Бојовића и Лепосаву Радовић. Похапшени су одведени у Чачак и затворени, али нико није страдао. •

Зеочка партизанска чета, иако се налазила у близини, била је још малобројна да би напала Немце.

Ртари су близу Дучаловића, где је смештена радио-станица ЦК КПЈ, па се схватило, после Сурџове погибије, да постоји могућност да буде откривена. Због тога је, нешто касније, пребачена у село Лису, где је смештена у школи, у којој је радио скојевац Витомир Вуловић, учитељ, родом из Дучаловића. Касније је пребачена у Ивањицу, па у Вирово и Чачак, да би, напокон, стигла у слободно Ужице.[97]

Из Зеока је партизанска чета отишла према горњем Драгачеву. Попалила је општинске архиве у Горачићима, Каони, Дубцу и Вичи. На збору у Каони говорио је Љубивоје Пајовић, студент и члан КПЈ, један од организатора устанка у овом крају, а потом је формиран Народноослободилачки одбор за Каону, Милатовиће, Властељице и Брезовице, први у Драгачеву. У повратку, чета је спалила општинску архиву у Грабу.

Некако у то време у Драгачево је стигла и група партијских радника из Београда, предвођена Богданом Капеланом, правником и чланом КПЈ. У Вировској партизанској чети била је већ 20. августа, а затим је учествовала на збору сељака Вирова и Церове. Капелан је одавде отишао у Липницу код Чачка, где се налазио штаб Чачанског одреда.

За то време Вировска партизанска чета организовала је заседу на Вироштаку — да би, заједно са ариљским партизанима, онемогућила продоре Немаца путем од Пожеге ка Ариљу. Део ове чете је у ноћи између 21. и 22. августа попалио општинску архиву у Тијању, а на омладинском збору, сутрадан, у Крстацу говорили су Милојко Ћирјаковић и Драгиша Мајсторовић, командир једног вода. Они су посетили Пилатовиће, где су се договорили са Средојем Маркићевићем, активним капетаном II класе БЈВ, да окупља људе спремне за борбу против окупатора. У околним селима организоване су борбене десетине — да би сузбијале пљачку. Ова чета је, 26. августа, организовала збор у Церови, где је постигнут и договор о формирању Вировске резервне партизанске чете Чачанског одреда. За командира је изабран Миливоје Марић, земљорадник из Вирова, а за политичког комесара Љубинко Пајић, земљорадник и члан КПЈ из Вирова.

Вировска чета запалила је, 29. августа, и општинску архиву у Котражи.

У Церови, а нешто касније и у Миросаљцима, образовани су народноослободилачки одбори.

Првих дана септембра, Ратко Митровић је пренео партизанским четама у Зеокама и Вирову одлуку штаба Чачанског одреда о формирању јединствене Драгачевске партизанске чете. Ово је учињено 5. септембра у Зеокама, где је постројеним борцима о дотадашњем развоју устанка говорио Ратко Митровић. За командира је одређен Богдан Капелан, правник и члан КПЈ из Рашиноваца у Босанској крајини, за заменика командира Миломир Милосављевић, земљорадник и члан КПЈ из Дучаловића, за политичког комесара Милојко Ћирјаковић, земљорадник и члан КПЈ из Вирова, за заменика поли-

тичког комесара Војислав Пајић, радник и члан КПЈ из Вирова, за сашггетског референта Драгиша Пајовић, студент и члан КПЈ из Каоне, и за четног економа Милојко Пајић, трговац и кандидат за члана КПЈ из Вирова. Увече, на збору бораца и грађана Зеока Милан Јанковић Амиџа позвао је своје земљаке у борбу против окупатора. Његов ватрени говор био је прожет уверењем у коначну победу.

Пошто је извршен распоред бораца по водовима и десетинама, у чети је организована војничка обука, а интензивиран је и политички рад. Образована је и партијска ћелија, којом је руководио Војислав Пајић. Командир Капелан је, потом, још једном ишао у Липницу, на саветовање у штабу Чачанског одреда. После њега, у Зеоке је дошао и Родољуб Чолаковић, члан Главног штаба НОП одреда за Србију, у чијем је присуству чета положила заклетву. Након овог свечаног чина, Чолаковић је борцима говорио о стању партизанског покрета у Србији, о циљевима устанка, организацији партизанских одреда, неминовности непрекидног извођења акција, о политичком раду у народу и свему што је „као азбуку требало тумачити нашим борцима тих првих дана наше борбе".

Из Зеока је Чолаковић отишао у Горобиље на саветовање Ужичког одреда.

Упоредо са припремама за формирање јединствене Драгачевске партизанске чете Чачанског одреда, Среско поверенство КПЈ је све снажније деловало. Оно је, 6. септембра, издало проглас, којим се народ позива у борбу. У прогласу се, поред осталог, каже:

„ДРАГАЧЕВЦИ!

Ви који сте у борби за национално ослобођење предњачили у прошлости, ви који сте увек волели слободу и за њу се борили, немојте овога пута изостати, не смијете дозволити да на наше блиставо Драгачево падну мрље издајства. Из ваших брда и долина ви морате протерати кукавичлук. Жигошите и презирите издајице и плашљивце који кажу да није време и да треба чекати. „Ко каже чекати, на његова уста говори Хитлер", поручио нам је представник Југославије са Свесловенеког конгреса у Москви.

У тој борби ви морате бити сложни. Када је у питању заједничка ствар, кад је у питању слобода, нек нестане међу вама свађе и личних распри. Презрите такође све оне који у борбу улазе ради неких себичних циљева. Данас није време да се припремају терени за посланичке мандате. Води се велика и часна борба за отаџбину и слободу, где ће доцније народ сам одлучивати о својој судбини.

ДР АГАЧЕВЦИ!

Не оклевајте ни часа и не заваравајте се лажима непријатеља и издајника српског народа. Укључите се сместа у борбу и приступајте у наше одреде, иначе ће вас петоколонашка влада мобилисати и послати на фронт против браће Руса или против наше браће кота се већ латише оружја. Не дозволимо да Хитлер изазове братско крвопролиће. Као одговор на то збијмо се око наше Партије у јединствену борбу за уништење непријатеља.. .

Драгачевци! Горе главе! У борбу, браћо и другови! Сада је куцнуо час, сада се пружила прилика да покажемо да смо достојни српског имена и слободе за коју се боримо.

ЖИВЕЛА ВОРБА СРПСКОГ НАРОДА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ!
Смрт фашизму — Слобода народу!"[98]

Среско поверенство КПЈ је, упоредо са одашиљањем овог прогласа у села, појачавало политички рад са омладином, која се обучавала у руковању оружјем. Појединци су, са борцима Драгачевске партизанске чете, учествовали и у борбеним акцијама. Да би активност међу младима била још организованија, на основу одлуке Окружног комитета СКОЈ-а, уз пуну помоћ Среског поверенства КПЈ, формиран је Сресни комитет СКОЈ-а за Драгачево: Раденко Броћић, ђак из Гуче — секретар, Мирко Васовић из Граба, Крсто Росић из Ртију, Живорад Гавриловић из Гуче и Вера Лазаревић из Гуче.

Драгачевска партизанска чета је постајала све бројнија. Била је спремна и за ослобођење Гуче, где су се налазили жандарми. Њима је најпре упућено писмо, у коме се, поред осталог, истиче:

„Браћо и другови, последње је време да напустите срамну службу окупатору... Напустите непријатеља народа. Пређите народној српској ослободилачкој војсци. Ваше породице наћи ће заклон, заштиту и средства за живот код народа српског.. .

Браћо — другови крајње је време да пређете Орпској народно-ослободилачкој војсци... Победа је ту и немојте је дочекати осрамећени .. .Удружите се с народом у борби за народ и његово добро..

Позив је остао без одјека...

Драгачевска партизанска чета спремала се да ослободи среско место. Она се постројила 7. септембра ујутру и кренула према Ртарима, где је одала пошту палом другу Милану Петровићу Сурцу. Тада је стигла вест да су жандарми побегли из Гуче. Марш је, међутим, настављен, јер је раније договорено са члановима Среског поверенства КПЈ (у које су ушли и Радован Мајсторовић, земљорадник из Церове, Љубинко Пајић, земљорадник из Вирова, и Драгиша Голубовић, земљорадник из Лопаша) да Гучу поседну припадници НОП-а из тог места. У току дана чета је организовала збор грађана у Марковици, а увече је стигла у Пилатовиће и Лопаш. Сутрадан се окупила у Доњој Краварици.

Када су жандарми напустили Гучу, скојевци су о томе одмах обавестили Милића Бугарчића, секретара Среског повевенства КПЈ, и Раденка Броћића, секретара Среског комитета СКОЈ-а, који су окупили омладину и посели варошицу. У Жандармеријској станици нађено је доста оружја, које је евакуисано према Готзњој Краварици. Тада се Бугарчићу јавио Јован Бојовић, командант Јеличког четничког одреда, и тражио — у духу постојећих споразума о заједничкој борби, за коју се и сам залагао — да са својим људима уђе у Гучу. Четницима је, када су стигли, уступљен део оружја и муниције.

Сутрадан, 8. септембра, пред вече, у Гучу је стигла и Драгачевска партизанска чета под командом Богдана Капелана. Одмах је сазван збоо грађана, на коме је Капелан говотзио о циљевима устанка и потреби да што више младих и способних људи ступи у партизанске редове.

За то време, у Доњот Кпаварици је одржан велики због>, коме су присуствовали Родољуб Чолаковић, Ратко Митровић и Милојко Ћигпаковић. Ћитзјаковић је позвао нат)од у борбу за слободу, док је Средоје Бркић, бивши сенатор из Доње Краварице, наступио демагошки, заговарајући тактику „чекања погоднијег момента" за уста-

нак. Његова гледишта раекринкао је, узимајући реч, Ратко Митровић, комесар Чачанског одреда.

Из Гуче је један вод Драгачевске партизанске чете упућен на планину Јелицу, да би на превоју Караула спречио евентуални покушај Немаца да из Чачка упадну у Драгачево. У Гучи су похватани сарадници окупатора — заменик среског начелника Радивоје Хајдуковић, полицајац кога је у Драгачево упутила још Комесарска управа Милана Аћимовића, и Никола Скрипкин, белогардејац, председник суда и обожавалац Хитлера. Они су, заједно са једним пљачкашем, осуђени на смрт. Казна је извршена на планини Јелици.

Оставивши у Гучи наоружане омладинце, и преостали део Драгачевске чете отишао је 9. септембра на планину Јелицу. Од бораца су се одвојили Родољуб Чолаковић и Ратко Митровић, отишли у Горачиће, а потом су, после састанка са Јованом Бојовићем, командантом Јеличког четничког одреда, прешли Јелицу и стигли у Липницу, у штаб Чачанског одреда.

На Јелици (превој Караула), поред пута Чачак—Гуча, Драгачевска чета је непрекидно држала заседу. После збора у Јездини, са кога је група омладинаца кренула у партизане, део чете је упућен у Миросаљце, где је учествовао на великом народном збору, на коме је говорено о устаничким дејствима и начину функционисања народне власти. Једна група бораца, заједно са ариљским и пожешким партизанима, посела је теснац Вироштак, 12. септембра. Пре тога Немци су напустили Ариље и побегли у Пожегу. Њихова посада била је уништена и на Лисанском руднику. Овде, на Вироштаку, било је више окршаја, у којима је, тих дана, учествовала, држећи заседу на десној обали Моравице, и Вировска резервна партизанска чета Чачанског одреда.

Драгачевска партизанска чета имала је 13. септембра војнички збор у Вировском пољу. Тада је Богдан Капелан издвојио један вод и, под командом Драгише Мајсторовића, упутио поново на Караулу. Борцима је рекао:

— Само преко вас мртвих Немци могу да прођу у Гучу!

Мајсторовићев вод одмах је отишао на Јелицу и на Караули организовао заседу. Преостали део чете је отишао у Негришоре, где је на народном збору говорио Милојко Ћирјаковић, сузбијајући гледишта петоколонаша и љотићевца — свештеника Алексе Тодоровића, који се експонирао као противник комуниста. Одавде су борци продужили према Овчар Бањи, где је нападнута Жандармеријска станица. У току борбе утопио се у Западној Морави борац Миодраг Марић из Вирова.

После краћег задржавања у Дучаловићима, Драгачевска партизанска чета је одржала збор у Тијању, где су нови борци позвани у партизанске јединице, а затим се пребацила у Зеоке.

Заседа на Караули, изнад села Граба, није скидана.

У Грабу је 16. септембра извођена војна обука. Пошто је прошло 12 часова, курир Милорад Митровић донео је из штаба Чачанског одреда најновије вести. Тада је осматрач са Белог брда Славимир Стефановић јавио да су Немци пошли из Чачка према планини Јелици. Одмах је поседнут положај, на коме је сваки борац знао шта

треба да ради и како да се организује систем ватре. Од Чачка је друмом хитало осам немачких камиона, које су и борци видели. Командир Мајсторовић упутио је за чесму Караула, непосредно ис-

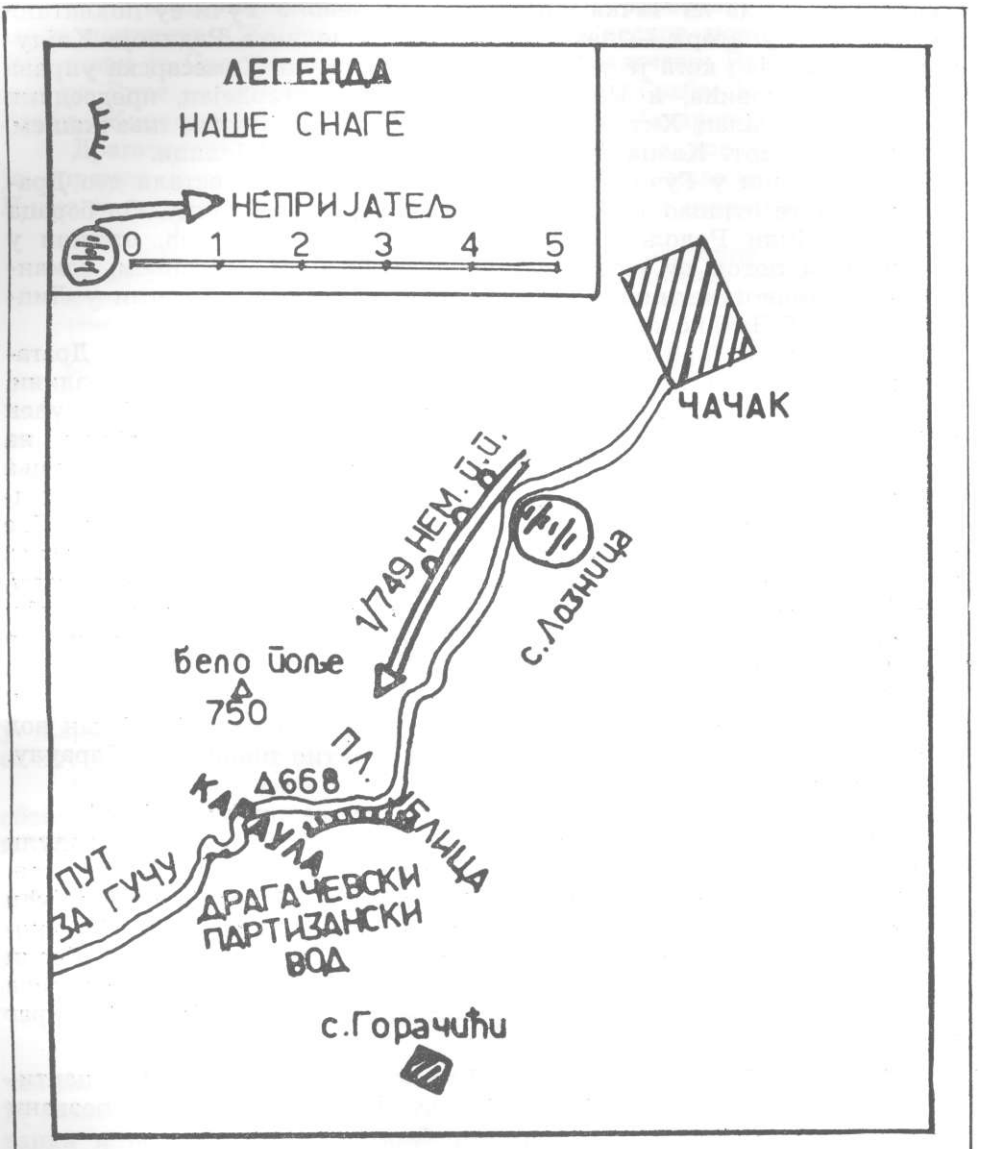

ПАРТИЗАНСКА ЗАСЕДА НА КАРАУЛИ
16. 9. 1941.

под гребена на коме је постављена заседа, бомбаше Првослава Мишовића и Славка Ђунисијевића.

На Караулу је стигао и Предраг Јевтић Шкепа, кога су борци поздравили, јер је некима био командир чете на Здрављаку. Шкепа је заузео положај уз командира Драгишу Мајсторовића.

Немци су камионима стигли до раскрснице пута према Горачићима. Овде су напустили возила и развили се у стрељачки строј, па се упутили ка гребену планине. Било је очигледно да су помишљали да ће евентуално моћи да наиђу на партизане.

Борба је почела око 14,00 часова, када су немачке претходнице стигле до чесме Караула. На њих су Мишовић и Ђунисијевић бацили бомбе, искористили пометњу која је настала у немачком стрељачком строју и повукли се. Тада се развила жестока борба, у којој Немци нису штедели муницију, а борци вода Драгише Мајсторовића имали су само по 50 метака. Због тога им је наређено да пуцају само када су сигурни да ће погодити и када нападачи пуне реденике — да би боље чули ватру и експлозије, посебно из „збројовке" Добросава Радовановића.

Око 17,00 часова нападачи су добили појачање из Чачка и извршили снажан притисак на партизански положај.

У том критичном моменту на положају се појавио стари ратник Радомир Вујовић из Граба, који је борцима донео сандук муниције. Према нападачима је одмах сасређена жестока ватра. Имали су и губитака.

Видевши да неће успети да заузму превој планине, нападачи су се почели повлачити. Са собом су, у камионима, одвукли мртве и рањене.

У раним вечерњим часовима, после повлачења са Јелице, Немци су из Чачка извукли топове на Беровића брдо и тукли партизански положај на Караули. Ни тада, ни у току борбе, нико од бораца из јединице Драгише Масторовића није погинуо, нити је рањен, само је лакше контузован Радомир Јосиповић из Јездине.

Нису познати губици 1. батаљона 749. пешадијског пука 717. немачке посадне дивизије у окршају на Караули. Да би их оправдала, команда ове јединице известила је евоје претпостављене да је убијено 15 партизана.[100]

Наредних дана немачки авиони надлетали су Караулу. Овде је драгачевске партизане посетио Ратко Митровић, комесар Чачанског одреда, а 19. септембра стигло је, из штаба Чачанског одреда, упозорење да је могућ нови напад Немаца из Чачка.

Сјајна победа драгачевских партизана на Караули имала је снажно политичко и пропагандно дејство на најшире народне масе. Показала је да се успешно може водити борба против боље наоружаних окупаторских јединица. Потпун пораз Немаца потврдио је и добру војничку обученост драгачевских партизана, који су постали спремни и за извођење сложенијих војних операција, а не само заседа.

Драгачевска партизанска чета је после овог окршаја логоровала на Јелици. Посетили су је, 20. септембра, командант Чачанског одреда Момчило Радосављевић, секретар Среског поверенства КПЈ

Милић Бугарчић и Јован Бојовић, командант Јеличког четничког одреда, у чијој пратњи је био и Гвозден Шипетић, командир Грабске четничке чете. Пошто су упознати са током борбе на Караули, Радосавл>евић и Бугарчић су тражили од Бојовића и Шипетића да и четници крену у оружане акције против Немаца, да сарађују с партизанима у случају да Немци поново покушају продор у Драгачево. Захтевали су, такође, да буде обустављена четничка пропаганда уперена против комуниста и партизана. Бојовић је на све пристао. Међутим, када је требало разрадити конкретан план акција, испоставило се да Јелички четнички одред има, сем неколико десетина наоружаних, углавном људство „на папиру" — оне који су уписани у четнике, па су остављени код својих кућа. Радосављевић је показао Бојовићу тајно упутство генерала Милана Недића, председника „Владе народног спаса", из кога се недвосмислено видело да се споразумео са Дражом Михаиловићем о сарадњи четника са недићевцима и љотићевцима, односно са окупаторским јединицама, у случају немачке офанзиве на слободну територију. Искрено запрепашћен, Бојовић је рекао да у ово не верује. Нагласио је да ће он доследно сарађивати са партизанима, без обзира на намере Драже Михаиловића. Гвозден Шипетић је тада изнео свој став Милићу Бугарчићу, наглашавајући да би било добро ако би дошло до сукоба четника са Немцима.

— Само нека загризу јабуку — рекао је овај искрени родољуб — нека само опале једну пушку на Немце, онда више неће моћи назад![101]

Ехо победе драгачевских партизана на Јелици стигао је не само до свих околних села, већ се проширио далеко. Командир Драгачевске чете ушао је и у песму, тада радо певану:

„Крај Јелице, горе високе,
малено је село Зеоке.
Капелан је туда ходио,
партизанеку чету водио.
Кад Капелан с четом пролази,
са Јелице песма долази..."

Док је Драгачевска чета боравила на Јелици и у Зеокама, прилазе Драгачеву, Ариљу и Ивањици бранила је, заједно са Ариљском и Пожешком четом Ужичког одреда, Вировска резервна чета. Имала је око 70 наоружаних бораца. Када су четници самозваног војводе Божидара Ћосовића Јаворског напали Ариље и били еузбијени, неки њихови делови упали су и у Драгачево, али их је Вировска резервна чета разоружала и разјурила. Неколико пута је према Пожеги вратила и мање немачке извиђачке делове. Уочи 20. септембра цела се окупила на газу Камењача на Моравици, а затим је једна њена десетина ушла у састав Ариљске партизанске чете и учествовала у борби на Горобиљу, где су Немци потучени од ариљских и пожешких партизана. У овој борби погинули су Светолик Шендековић и Матија Баралић из Вирова, а рањен је Андрија Ковачевић из Церове. Након ове борбе, Вировска резервна чета учес-

твовала је, са јединицама Ужичког одреда, у блокади Пожеге и акцијама око ње.

Драгачевска партизанска чета остала је на Јелици до 21. септембра. Тада је, по налогу Среског поверенства КПЈ, отишла у села горњег Драгачева — да би на зборовима образовала народноослободилачке одборе. Пошто је ово урађено у Грабу и Горачићима, издвојена је једна група бораца под командом Војислава Пајића и упућена као помоћ Пожешкој партизанској чети, која се припремала за напад на Пожегу. Пајић је са друговима стигао до Лучана управо попгго су Немци напустили Пожегу и извлачили се, под борбом, кроз Овчарско-кабларску клисуру.

Наиме, немачке јединице су под притиском партизанских снага биле принуђене да напусте Ужице и Пожегу. Повлачење је текло под борбом.

Када се немачка моторизована колона са око 2.000 војника и официра, 164 возила и 248 коња, углавном из састава 724. пука 704. пешадијске дивизије, почела, 22. септембра, извлачити из Пожеге (заједно са артиљеријом, фелдкомандантуром из Ужица, ортскомандантуром из Пожеге, Абвером, царином, интендантуром, комором, радио-станицом, војним домом, поштом и другим пратећим установама), усталасали су се сељаци у Дљину. Члан КПЈ Милојко Марковић и омладинац Милан Обрадовић ископали су пушкомитраљез и муницију коју су склонили у време априлског рата и позвали мештане да направе заседу на десној (драгачевској) обали Западне Мораве. Сељаци су се одазвали. Када су Немци избили на окуку пута код Кратовске стене, на њих је отворена ватра из пушкомитраљеза и пушака. Муниције је било довољно, па је нико није штедео. Немачка колона је успорила кретање и развила се за борбу, а потом, ипак, наставила кретање. Када је стигла на окуку пута испред Јелен Дола, са дљинских висова дочекала ју је још жешћа ватра. За петнаестак минута Милојко Марковић и његови другови су се пребацили са првог положаја на Шанцу до новог. Тукли су веома прецизно. Пошто су имали губитака, Немци су поставили митраљезе и артиљерију и започели да туку по дљинским висовима. У помоћ су позвали и авијацију, која је митраљирала неке куће у Дљину и оштетила манастире на падинама планине Овчар. Овде је трајала заиста жестока борба. Потом су се Милојко Марковић, Милан Обрадовић и њихови другови пребацили на ЈВуту стену, а одатле према Овчару, где су посели положај код железничког моста, одакле се могла отварати прецизна ватра. Тек уз помоћ тенковске и митраљеске канонаде из четири тенка, из аутоматског оружја и из авиона, Немци су успели, уз озбиљне губитке, да се провуку према Чачку.

У извештају команданта Првог немачког батаљона мајора Кенига (који ће, касније, са својим људима, стрељати хиљаде грађана у Крагујевцу) каже се да је само његова јединица имала три погинула и 18 рањених официра и војника, 12 убијених и 25 рањених коња. Губици осталих немачких јединица и установа нису познати. Занимљиво је да се у извештајима мајора Кенига и командира осталих јединица истиче да су водили борбу против више заседа, да их је тукао велики број вешто постављених и добро замаекираних

пушкомитраљеза, па су због тога позвали у помоћ и авијацију и тенкове. Нису приметили да су се сукобили са само једним пушкомитраљесцем и наоружаним сељацима, који су, у погодним моментима, хитро мењали положаје у правцу извлачења гломазне немачке моторизоване колоне. Наоружан народ је, овом приликом, показао своју велику снагу.[ш]

Док је трајала борба кроз Овчарско-кабларску клисуру, на Руји је Милутин Јанковић, самозвани четнички командант из дљина, пресрео ЈВојислава Пајића, заменика политичког комесара Драгачевске партизанске чете, и после зверског мучења — убио. Пајића је занео ехо борбе, па је пожурио испред својих другова да види њен исход...

У Горачићима је Богдана Капелана курир Јована Бојовића обавестио да четници врше „општу мобилизацију" како би посели градове које Немци напуштају. Ипак, Драгачевска чета је наставила марш кроз села горњег Драгачева и образовала народноослободилачке одборе у Губеревцима, Милатовићима и Горњем Дубцу. Стигла је, потом, 25. септембра, у Вичу.

За то време позиву Среског поверенства КПЈ и Среског комитета СКОЈ-а да ступе у партизанске редове одазвао се већи број младих људи.

У Пилатовићима, код „Старе куће", формирана је Пилатовачка партизанска чета Чачанског одреда. За командира је изабран Средоје Маркићевић, активни капетан II класе из Пилатовића, а за политичког комесара Драгиша Голубовић, земљорадник и члан КПЈ из Лопаша. Образован је и револуционарни суд, у који су ушли Илија Алексић, Добривоје Маринковић и још два борца. После народног збора у Прилипцу, чета је, преко Краварице и Гуче, отишла У Вичу.

И у Гучи се окупило бораца за једну чету, па су упућени у Вичу, где су три драгачевске партизанске чете положиле заклетву. Овом свечаном чину, 25. септембра, присуствовао је и Лаза Лазић, заменик политичког комесара Чачанског одреда. Он је Богдану Капелану и Милојку Ћирјаковићу пренео да је одлучено да се у Драгачеву формира партизански батаљон. Међутим, ово није урађено у Вичи, где је, после народног збора, изабран НОО.

Из Виче су се Пилатовачка и Гучка чета вратиле у свој крај, а Драгачевска је, предвођена Капеланом и Ћирјаковићем, отишла у Котражу и Лису, где је формирала народноослободилачке одборе. Уследио је марш до Ивањице, одакле су се борци пребацили у Доњу Краварицу. Овде је дошао и вод Драгачевске партизанске чете који је учествовао у борбама око Пожеге и био, затим, у Ужицу. Стигла је и Пилатовачка партизанска чета. И овде, у Доњој Краварици, на народном збору изабран је НОО, а Драгачевска и Пилатовачка чета су обједињене. Командир Пилатовачке чете Средоје Маркићевић је, у пратњи Ратка Шибинца, члана Среског поверенства КПЈ, отишао у штаб Чачанског одреда, у коме је примио дужност начелника.

У Драгачевску партизанску чету ступило је доста бораца из свих села. Чворовића из Доње Краварице било је, на пример, за цео један вод. Практично, већ је ово био батаљон, који је дошао у

Гучу. Овде је образована Посадна чета, чији је командир био радник Мијаило Томовић, а политички комесар Станоје Пантелић — Цане Жицар, радник и члан КПЈ из Гуче, родом из Дучаловића.

Рано изјутра 29. септембра драгачевски партизани су се из Гуче упутили ка планини Јелици и Чачку. Када су стигли на планину, посели су положаје у захвату пута Чачак—Гуча и делом од Карауле ка Белом брду. Очекиван је напад на град. Борце је посетио Ратко Митровић, који је са Милојком Ђ.ирјаковићем говорио и на народном збору, 30. септембра, на Белом брду, позивајући младиће да се придруже партизанима. Ђ.ирјаковић и Митровић су указали да предстоји напад на Чачак. . .

ДИВЕРЗАНТСКЕ АКЦИЈЕ У ЧАЧКУ

По нападу фашистичке Немачке на СССР, познатији комунисти и скојевци напустили еу Чачак — да би избегли хапшење. У фази припрема за устанак град су напустили и чланови партијских и скојевских руководстава — да би политички деловали међу грађанима и позивали младиће у устаничке чете.

Ипак, у граду су оетале групе скојеваца, које су, заједно са члановима Партије, објашњавале грађанству циљеве устанка и борбе, а потом започеле и диверзантске акције.

Комесарска управа Милана Аћимовића посвећивала је Чачку посебну пажњу, јер је знала да је овде комунистички покрет веома јак. Уосталом, ово није било непознато ни Немцима. Због тога су предузимали репрееивне мере, али су настојали да и „политички делују", користећи органе власти и жандармерију. Такав карактер имала је, 16. јула, и посета Аћимовићевих комесара Михаила Аврамовића и Милосава Васиљевића, који су одржали конференцију са носиоцима окупаторске власти и говорили „о потреби чувања мира и борби против комунистичких планова и устанка". Три дана касније фелдкомандантура из Ужица наредила је да се поводом „терористичких аката последњих недеља имају одузети сви радио-апарати". Било јој је очигледно да претходна наредба о забрани слушања програма свих радио-станица, сем немачких, није имала ефекта. Већ 21. јула начелник среза трнавског наредио је власницима радио--апарата у кафанама и другим јавиим радњама да су обавезни да укључују само Радио-Београд и да за време емисија вести мора да буде тишина — „да би се вести чуле". Начелник среза трнавског одржао је 24. јула конференцију са председницима општина и „виђенијим" грађанима, на којој је подсетио на Уредбу немачког војног заповедника за Србију о пооштравању казни за дела саботажа и наеиља. Апеловао је на становништво да се покорава властима и да се води борба против комуниста и партизана. Овакви састанци одржани су и у осталим срезовима — љубићком, таковском и драгачевском. У Чачку је обезбеђено 176 трака за Роме и Јевреје. Роми су на левом рукаву носили беле траке са натписом „Цигојнер", а Јевреји жуте траке са шестокраком звездом и натписом „Јуде". Ово су, нема сумње, били симболи потпуне обесправљености.. .[103]

Организације КПЈ и СКОЈ-а еу мобилисале, не само своје чланове, већ и остале поштене и добронамерне људе да пружају отпор окупатору и квислиншкој власти. Ту атмосферу је Милоранка Чворовић овако 1945. године описала на страницама листа „Слободни глас":

„... Омладина остајући у граду започела је активно да ради на прикупљању оружја и свега што је потребно партизанима. Били су они и курири. Извештавали су шта се прича у граду, где може да се дигне (заплени — прим. аутора) оружје, магацин запали...

Пламтео је немачки камион код гимназије у Чачку. Омладинац Богић Васовић пришао са флашом бензина, подметнуо под камион и побегао...

Другови који су остали у граду састајали су се на скривеним местима: у „Растокама", на „Гробљу", у „Казаници"... Ту се решавало: шта треба скупљати за партизане, кога слати у чету, где нападати непријатеља и где шта може да се отме од непријатеља. Ту смо давали извештаје о снази немачких трупа у граду, о намерама окупатора и агената, шпијуна...

Покојни друг Славко Јованчевић беше тешко болестан — туберкулозан, али се он прихвати тога да плахате напише и са још три омладинца да идуће недеље то окаче код игралишта. Идуће недеље плахате су биле окачене онде где је решено, али игралиште би блокирано и три друга који су били унутра једва се извукоше. Народ је опоменут на тим плахатима поред осталог с речима: Зар се забављате безбрижно док најбољи синови падају — док окупатор треби српски народ.. ."[104]

У спавању собу судије Вишњевског убачена је бомба, али овог белогардејца и сарадника окупатора није било у тој просторији. Користећи експлозив „пикрит", скојевска организација Палилулског рејона демолирала је јавну кућу за Немце у кафани „Белви" управо у време када су у њој били немачки официри и војници. Одлука о овој акцији донесена је на састанку Месног комитета СКОЈ-а, чији је секретар био учитељ Миломир Мариновић, а потом радник Вучко Милошевић. Уз помоћ Вида Поповића, чиновника у Дирекцији поште и кандидата за члана КПЈ, Рајко Шутић, Вучко Милошевић, Славимир Слајо Маричић и неки други младићи успели су да из ове дирекције узму гештетнер и изнесу га из града да би служио за умножавање партијских и скојевских материјала. Акција је смело изведена: недалеко од зграде Учитељског дома, где је била Дирекција пошта, налазио се немачки стражар.

Изведено је и неколико оружаних акција, па се код окупатора и посебно његових сарадника у граду видно изражавао страх. Тако је, 5. августа, група скојеваца, коју је предводио учитељ Миломир Мариновић, дигла у ваздух Матовића магацин у Казаници, у коме се налазио експлозив. Претходно је изнела веће количине динамита, каписли, штапина-фитиља и муниције да би послала у партизанске чете. Ову смелу акцију са Мариновићем су извели: Рајко Шутић, Ратко Веселиновић Ротоња, Милош Топаловић Кутра, Војислав Ђоковић Окета, Славимир Слајо Маричић, Љубиша Јовић Цукин, Милорад Бато Перишић и Првослав Прле Златић. О њој је Јосип Броз Тито писао у извештају Коминтерни и упутству Централном комитету КПЈ за Хрватску:

„У Чачку де дигнут у ваздух арсенал са много муниције и бензина. Ни једно стакло на кућама у Чачку није остало цело".[105]

Сутрадан, 6. августа, ударна група скојеваца, на челу са Александром Савићем, убила је секретара Љотићевог покрета „Збор" Михаила Николића, трговца из Чачка. Два дана касније, ударна група скојеваца, којој је на челу био учитељ Мариновић, напала је учеснике погребне поворке на сахрани љотићевца Николића. Намеравала је да убије Милосава Ваеиљевића, комесара у Аћимовићевој Комесарској управи Србије. У сукобу с полицијом погинуо је вођа скојевске групе Мариновић. Његова породица је одмах ухапшена, а тело му је — да би народ био застрашен — изложено у центру града.

Ипак, ни ово није уплашило одважне скојевце, који су, и у наредном периоду, наставили диверзантске акције. Сакупљали су оружје и достављали га партизанским борцима, давали су извештаје о распореду и намерама окупаторских јединица и жандармерије, оглашавали се пуцњима. Гинули су скојевци и напредни људи, али и жандарми. У Пиварској улици, 21. септембра, погинуо је молер Никола Иконић, истакнути припадник напредног радничког покрета. Њега је убио агент Милан Вукосављевић, познатији под именом Милан Звер, или Милан Ваљевац. Само, гинули су и представници квислиншких формација. Тако је, 28. септембра, Милош Тадић, ученик гимназије, хицима из револвера на улици убио подначелника среза трнавског Марка Франића. Атентат је извршен усред дана, код чачанске цркве. Тадић је покушао да побегне, али га је убио немачки стражар. Поподне су немачке јединице извршиле рацију у граду, похватале и затвориле у Војно-технички завод све мушкарце старије од 16 и млађе од 80 година. После „провере", у току ноћи пустили су железничаре, електричаре, пекаре и старије људе. Сутрадан је ослобођена највећа група, а последњи таоци — 30. септембра.

Диверзантске акције и саботаже постале су изразитије пред ослобођење Чачка. Штаб Чачанског одреда је у план напада на град укључио и групе радника и омладинаца, које су добиле задатак да из Чачка дејствују чим почне надирање устаничких снага. Ратко Митровић, Милорад Станишић и Раде Минић су образовали више оваквих ударних група. Спискове њихових припадника предали су на састанку у Атеници Александру Кнежевићу, Ратомиру Костићу — Лалу Колару и Димитрију Писковићу, заједно са инструкцијама о начину дејства. Пошто је за дан-два одгођен напад на Чачак, а окупатор и жандарми су похапсили грађане, акције су изостале. Био је ухапшен и обућар Драгиша Вукић, који је окупљао у своју ударну групу 18 омладинаца. Ипак, неке од ових група ступиле су у дејство када су немачке и квислиншке јединице напуштале град.

Град Чачак дао је од почетка устанка најистакнутије кадрове у партизанским четама и партијским руководствима. Они су правовремено напустили град. Међутим, успешно су организовали младе, коЈи су на градским улицама и важним објектима извели низ саботажа и диверзантских акција, не дајући мира ни Немцима, ни цивилним властима, ни онима који су их штитили. Чачак је, до 1. октобра, био својеврсна ратна позорница, на којој су своје револуционарне заносе борбом потврђивали млади скојевци и скојевке, напредни омладинци, радници, ђаци, студенти.

Већ прве акције Чачанског одреда потврдиле су правилност политичке и војне стратегије КПЈ, коју је као генерални секретар, креирао Јосип Броз Тито. Срж ове стратегије била је: општенародни, ослободилачки, револуционаран, дуготрајан и офанзиван рат, уз примену партизанског облика оружане борбе као једино могућег и победоносног у окршајима са вишеструко бројнијим и технички надмоћнијим окупатором, кога помажу разнобојни домаћи издајници. О томе је друг Тито у својим сећањима казивао:

> „Срећа је што смо се ми одмах из почетка оријентисали на слање људи ван, супротно ономе што су радили у Француској и неким другим земљама, гдје се сматрало да главна борба треба да се води у граду, а не на периферији. Сељаштво, провинција била је наша линија... А то нам је послије омогућило онај брзи пораст партизанских одреда и то да, гдје није било политички довољно изграђених људи, увијек додамо оне који су дошли из градова и људе који су имали идеолошку припрему.
>
> Наша линија била је да у градовима, додуше, водимо борбу, али да то, уколико је то могућно, буде диверзантска борба. А кад смо видјели како се Нијемци драконски разрачунавају са људима, ми смо мислили да то треба да има другостепени карактер.. ."[10в]

Стварање Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић", још 22 одреда широм Србије и укупно око 80 одреда на територији Југославије и прва етапа њихове оружане борбе и других облика отпора немачким, италијанским, бугарским и мађарским фашистичким освајачима и њиховим помагачима из редова домаћих издајника, трајало је од јула до септембра 1941. године. Дакле, у периоду када су многи мислили да је права авантура супротстављати се „непобедивој Хитлеровој војној сили" и када је још увек близу 200 фашистичких оклопних, механизованих и пешадијских дивизија, уз подршку надмоћне авијације, незадрживо надирало на сва три основна стратегијска правца у дубину територије СССР-а (украјински, московски и лењинградски) и бомбардовало Лондон, а под немачком и италијанском чизмом стењале су све земље у Европи, фашистичка оружана сила почела је да доживљава прве поразе управо на југословенском ратишту.

Процењујући снагу КПЈ, коју су и посебно сагледали у народним антифашистичким демонстрацијама 27. марта 1941. године, Немци су рачунали на могућност организованог отпора њиховој фашистичкој окупационој владавини у Југославији, о чему сведоче бројне чињенице. Наиме, најпре је, 27. априла, генерал Коцфлајш, командант немачког 11. армијског корпуса у Србији, наредио да се стрељају сви они код којих се нађе оружје и при том дају отпор или беже. Дан касније, командант немачке 2. армије генерал Максимилијан фон Вајкс, у циљу обезбеђивања „реда и мира" на Балкану, наредио је својим јединицама:

> „Само брза и безобзирна акција обезбедиће одржавање мира и сигурности, спречиће формирање банди...
>
> Појави ли се у једној области нека наоружана банда, треба стрељати и мушкарце способне за оружје, који су ухваћени у близини банде...
>
> Сви стрељани има да се обесе, а њихове лешеве оставити да висе..."[107]

Међутим, без обзира на еву самоувереност немачке нацистичке солдатеске у своју „непобедивост", догодило се историјско „чудо": она ће, баш када се налазила на врхунцу своје моћи, прве поразе и деманти мита о „непобедивости" доживети управо на тлу Југославије, у рату против Титових народноослободилачких револуционарних оружаних снага.

Те поразе претрпела је и у борбама са јединицама Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић". Јединице овог одреда, које су се развијале у окриљу политичке и ратне стратегије КПЈ, увек су налазиле начина да своја борбена дејства тако подесе да се најчешће обезбеди успех. Ова дејства била су разноврсна, често комбинована, срачуната на задавање губитака непријатељу тамо где је он највише рањив. После диверзија, највише су, веома успешно, примењиване заседе и препади. Не једном, немачке и квислиншке снаге су морале да признају своју немоћ, а објава рата љубићким селима најеклатантнији је пример те врсте. Уз то, на овом подручју непријатељ је, мада припаднике партизанских јединица није сматрао за регуларну војску, бивао принуђен да тражи и прихвата чак и размену заробљеника. У суштини, непријатељ се и у чачанском крају нашао у позицији да се бори против војске која је израсла из народа, спремног и способног да се бори за своју слободу, против војске која је имала јасне циљеве за које се бори и жртвује.

Устанак се у чачанском округу развијао организовано, предвођен снажном Партијом. Партијска и скојевска руководства су непрекидно била чврсто повезана са најширим народним слојевима, а за борбу су користила и велика револуционарна искуства, стечена у окршајима против оних који су, у годинама пред рат, брутално експлоатисали и политички обесправљивали раднике, сељаке, интелигенцију. И управо због тога је устанак у овом делу Србије од самог почетка имао организован и идејно-политички усмерен ток. Упоредо са јачањем партизанских устаничких чета, савладаван је дефетизам и издајничко држање четника Драже Михаиловића, који су заговарали политику „чекања погоднијег момента" за окршај са окупатором, а у суштини тражили начина да спрече ширење партизанског покрета. Ти четнички циљеви управо су, политичким деловањем комуниста, демаскирани. На делу је народу доказано ко је за истинску борбу за слободу, а ко постаје слуга окупатора и чувар класних интереса бивше владајуће буржоазије и монархије.

Партија је, у духу опште стратегије ЦК КПЈ, благовремено своје најбоље кадрове извукла из Чачка и осталих градова — да би непосредно организовали партизанске чете, њима руководили, снажили их и политички изграђивали. Такав рад омогућио је да се превазиђу и последице „директиве о борбеним десетинама", да се за борбу мобилишу снагом убеђења сви родољуби и антифашисти, да се непрекидно развијају и усавршавају борбена дејства: саботаже, диверзије, заседе и препади, да се вештим маневрима избегава опкољавање од стране непријатеља, да се и војничке јединице ангажују у конституисању народне револуционарне власти. Ни на једном простору у чачанском крају окупатор и његови помагачи нису осећали сигурност: ни у селима, ни на друмовима и железничким

пругама, ни у касарнама и магацинима, ни на градским трговима и улицама, ни у сопственим објектима. Девиза је била: туђи непријател>а на сваком месту.

ЈОСИП БРОЗ ТИТО У ЧАЧКУ

Генерални секретар КПЈ и командант Главног штаба НОПОЈ Јосип Броз Тито отишао је средином септембра из Београда на слободну територију у западној Србији да би непосредно руководио устанком. Одлука о изласку друга Тита и Политбироа ЦК КПЈ донесена је у право време: Хитлер је, 16. септембра, потписао наредбу заповеднику немачких оружаних снага генералу Листу „да угуши устанички покрет на простору Југоистока". Захтевао је повећање оружаних снага и авијације „у пределу устанка" у Србији и Хрватској.

Операција одласка Јосипа Броза Тита на слободну територију овако је трајала:

> „За предстојећи одлазак из Београда Титу и његовим најближим сарадницима требало је обезбедити излазак из града... Тај задатак преузела је на себе техника Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Са своје стране Тито је и сам допринео набављању сигурних легрггимација. У Рибникаревој кући упознао је Драгољуба Милутиновића, свештеника ЈИВ Ивањице, који се као родољуб био разочарао у четничку акцију. После разговора с Титом, који га је упознао са циљевима партизанског рата, Драгољуб Милутиновић је набавио за Тита и чланове његове пратње неколико четничких легитимација.
>
> Пошто су припреме биле извршене, Главни штаб партизанских одреда могао је да напусти Београд... „Ми смо ријешили у кући иза Вождовца — каже Тито — да сви пређемо на слободну територију". У пратњи Даворјанке Пауновић, Веселинке Малинске, Јаше Рајтера и свепггеника Милутиновића, Тито је, 16. септембра 1941, око подне кренуо на слободну територију, на дуги пут борбе за национално и клаено ослобођење народа Југославије".

Преко Сталаћа и Краљева, етигли су у Чачак. О томе је, такође, писала Веселинка Малинска:

> „До Чачка је путовање протекло без сметњи. Пошто је требало да променимо воз, друг Тито је рекао да изађемо у град и да поседимо у некој оближњој гостионици. Међутим, на улазу у Чачанску железничку станицу, кроз коју је требало да прођемо да бисмо изашли у град, стајала су два полицијска агента и прегледали путницима лична документа. У једном од њих препознала сам Љубишу Милишића, који ме је пре рата хапсио у Скопљу. Када сам се нашла цред њим, нисам имала времена да размишљам, већ сам се махинално окренула другом агенту, показала му документа и изашла из станице. Чим смо дошли у град, обавестила сам Јашу кога сам препознала на станици, о чему је он одмах известио друга Тита. Мало доцније Јаша Рајтер је дошао код мене и рекао да ћемо нас двоје да узмемо фијакер и повешћемо се до прве железничке станице према Ужичкој Пожеги, где ћемо се тек попети у воз, а Тито и другарица сешће у њега још у Чачку. Очигледно да се Јаши ова Титова одлука није свидела, јер је његов партијски задатак био да се не одваја од Тита. А кад смо се у дотичном селу (мислим да је то био Пријевор) попели у воз и пронашли купе друга Тита, он нам је саопштио да је наш воз пре него што је пошао за Пожегу, на Железничкој станици, био претресен и да су сви путници легитимисани.. ."[108]

У Чачку се Јосип Броз Тито с пратњом задржао неколико часова. Одсели су и одморили се у кафани „Србија", тамо где је данас Трг Ђуре Салаја.

Ускоро се друг Тито нашао на слободној територији Ваљевског НОП одреда, где се срео са Милошем Минићем. Када је ослобођено Ужице, прешао је у тај град, из кога је, са Врховним штабом НОПОЈ, руководио устанком.

Када је у Чачку боравио Јосип Броз Тито вођена је борба између Немаца и партизана на Караули, превоју планине Јелице, који је од града удаљен једва десетак километара.

У САСТАВУ СЛОБОДНЕ ПАРТИЗАНСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Непосредно после напада фашистичке Немачке на СССР, неки другови у руководству КПЈ, који су веровали у брзу победу Совјета (ово је, иначе, било доста раширено уверење, али, на жалоет, и илузија), сматрали су да прву и централну слободну територију треба стварати у источној Србији — „што ближе СССР-у". Међутим, пракса почетног периода немачко-совјетског рата све више је разбијала такву илузију. Јосип Броз Тито и Централни комитет КПЈ су оценили да најповољније услове за образовање слободне територије имају западна Србија и Шумадија. Говорећи о томе на прослави десете годишњице устанка у Ужицу, септембра 1951. године, Тито је нагласио:

— Ми нисмо случајно изабрали овај крај, ми смо то учинили зато што смо били дубоко увјерени да смо дошли у револуционарну средину у којој народ чврсто стоји на бранику своје независности... што је то брдски терен и шума и друго — што је то борбен елеменат и што је било познато да су у том крају људи који су сваком окупатору давали отпор.. .[109]

У данима преласка на непосредно извршење стратегијског задатка стварања слободне територије у западној Србији и Шумадији, изразито актуелно постало је какав однос имати према четничкој организацији Драже Михаиловића у условима када је у Србији већ деловала за рачун окупатора квислиншка власт, чији је централни орган била, после августа 1941. године, влада армијског генерала Милана Недића, који је сам себе проглашавао „оцем и спасиоцем Србије" и која је тесно сарађивала са екстремно профашистичким покретом „Збор" Димитрија Љотића. Пуковник Дража Михаиловић, са групом официра БЈВ, нашао се на Равној гори. Декларисао се, са својим сарадницима, као „Врховна команда југословенске војске у отаџбини", да би у децембру био унапређен у чин генерала и постављен за министра војске и морнарице у избегличкој краљевској влади у Лондону. Реч је о буржоаској, пре свега великосрпској, класно-идеолошки англофилски оријентисаној четничкој организацији, која је себи поставила задатак усмерен не ка борби против фашистичких освајача, већ да настоји очувати поредак старе капиталистичке Југославије, па и по цену сарадње са окупатором у обрачуну са оним снагама које значе препреку таквом реакционарном класном друштвеном циљу.